

T.C.
VAKIFLAR
GENEL MÜDÜRLÜĞÜ

Vakıflar Dergisi

Yıl: Aralık 2024 • Sayı: 62

VAKIFLAR DERGİSİ

Yıl: Aralık 2024 - Sayı: 62 - Hakemli dergidir. Haziran ve Aralık olmak üzere yılda iki kez yayınlanır.

Sertifika No: 16651

ISSN: 1011-7474

e-ISSN: 2564-6796

Vakıflar Dergisi, TÜBİTAK ULAKBİM Sosyal Bilimler Veri Tabanı ve EBSCO veritabanı tarafından taranmaktadır.

Sahibi

Vakıflar Genel Müdürlüğü Adına

Sinan Aksu

Yayın Koordinatörü

Hayrullah Çelebi

Sorumlu Yazı İşleri Müdürü

Hilal Aydemir

Yayın Yönetmeni

Mehmet Kurtoğlu

Teknik Editör

Dr. Hasan Demirtaş

İngilizce Editörü

Dr. Eva Stamoulou Oral

Yayın ve Editör Kurulu / Editorial Board

Prof. Dr. Halit Çal	Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Prof. Dr. Ahmet Çaycı	Necmettin Erbakan Üniversitesi
Prof. Dr. Seyfettin Erşahin	Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. Aladin Husic	Sarajevo Üniversitesi
Prof. Dr. Yılmaz Kurt	Ankara Üniversitesi (Emekli)
Prof. Dr. Kayhan Orbay	Orta Doğu Teknik Üniversitesi
Prof. Dr. Hatice Oruç	Ankara Üniversitesi
Doç. Dr. Ahmet Demir	Kırıkkale Üniversitesi
Doç. Dr. Miyase Koyuncu Kaya	T.C. Millî Eğitim Bakanlığı
Dr. Murat Yılmaz	Cumhurbaşkanlığı Sosyal Politikalar Kurulu

Danışma Kurulu / Advisory Board

Prof. Dr. Muhamed M. Arnaod	The World Islamic Sciences and Education University / Ürdün
Prof. Dr. Fahameddin Başar	Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi / Türkiye
Prof. Dr. Mehmet Bulut	İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi / Türkiye
Prof. Dr. Hüseyin Çınar	Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
Prof. Dr. Murat Çizakça	KTO Karatay Üniversitesi / Türkiye
Prof. Dr. Géza Dávid	Institute of Oriental Studies / Macaristan
Prof. Dr. Abdülkadir Dündar	Ankara Üniversitesi / Türkiye
Prof. Dr. Mehmet Akif Erdoğan	Ege Üniversitesi / Türkiye
Prof. Dr. Seyfettin Erşahin	Ankara Üniversitesi / Türkiye
Prof. Dr. Süreyya Faroqi	İbn Haldun Üniversitesi / Türkiye
Prof. Dr. Khalifa Hammache	Emir Abdelkader University / Cezayir
Prof. Dr. Mefail Hızlı	Uludağ Üniversitesi / Türkiye
Prof. Dr. Adnan Kadric	University of Sarajevo / Bosna Hersek
Prof. Dr. Mustafa Kara	Uludağ Üniversitesi / Türkiye
Prof. Dr. Ziya Kazıcı	Marmara Üniversitesi (Emekli) / Türkiye
Prof. Dr. Bilal Kemikli	Uludağ Üniversitesi / Türkiye
Prof. Dr. Zekeriya Kurşun	Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi / Türkiye
Prof. Dr. Heath W. Lowry	Bahçeşehir Üniversitesi / Türkiye
Prof. Dr. İbrahim Numan	Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi / Türkiye
Prof. Dr. Ahmet Yaşar Ocak	TOBB Üniversitesi / Türkiye
Prof. Dr. Mehmet Öz	Hacettepe Üniversitesi
Prof. Dr. Suphi Saatçi	Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi / Türkiye
Prof. Dr. Haşim Şahin	Sakarya Üniversitesi / Türkiye
Prof. Dr. Hüsrev Subaşı	Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi / Türkiye
Prof. Dr. Mehmet Ali Ünal	Pamukkale Üniversitesi / Türkiye
Prof. Dr. Eugenia Kermeli Ünal	Hacettepe Üniversitesi / Türkiye
Prof. Dr. Bahaeddin Yediyıldız	Hacettepe Üniversitesi (Emekli) / Türkiye
Prof. Dr. Musa Yıldız	Gazi Üniversitesi / Türkiye
Prof. Dr. Ali Yılmaz	Uşak Üniversitesi / Türkiye
Dr. Mevludi Arslan	Hırvatistan Meşihatı Başkan Yardımcısı / Hırvatistan
Dr. Nazif Öztürk	Vakıflar Genel Müdürlüğü (Emekli) / Türkiye
Dr. Vedat Şahiti	Kosova Baş Müftülüğü / Kosova

Dergimize gönderilen yazılar, önce yayın kurulunca incelenir ve uygun bulunanlar, değerlendirilmek üzere alanında çalışması ile tanınmış iki hakeme gönderilir. Hakemlerin isimleri gizli tutulur ve raporlar beş yıl süreyle saklanır. Dergide çıkan yazılar kaynak gösterilerek iktibas edilebilir. Yayınlanan yazı, belge ve fotoğrafların her türlü hukuki sorumluluğu yazarına aittir.

Yazışma Adresi

T.C.

Vakıflar Genel Müdürlüğü Kültür ve Tescil Daire Başkanlığı

Atatürk Bulvarı No:10 Ulus / Ankara / Türkiye

Tel: (0312) 509 60 00 - Faks: (0312) 324 47 22

e-posta: vakiflardergisi@vgm.gov.tr web: www.vgm.gov.tr - https://dergipark.org.tr/tr/pub/vakiflar

Baskı: Sözcü Yayıncılık

Zübeyde Hanım Mah. 628. Sokak No: 26/47 Altındağ / Ankara

İÇİNDEKİLER / CONTENT

Takdim	3
Önsöz	5

Anadolu'daki Samut Lakaplı Mutasavvıflar:

Türbe, Tekke veya Zâviyeler Bağlamında Anadolu Samudiliği	9
--	----------

Sufis Known as "Samut" in Anatolia: Anatolian Samudism in the Context of Tombs and Dervish Lodges (*Zawiyas*)

Gökhan Yurtoğlu

Kastamonu Pınarbaşı İlçesi Ömer Seydi (Duâlı Seydi) Zaviyesi ve Vakıfları	23
--	-----------

Ömer Seydi (Duâlı Seydi) Lodge and Waqfs in Kastamonu's Pınarbaşı District

Cevdet Yakupoğlu - Veli İlker Dağsever

Vakıf İşlemlerinde Kadının (Mahkemenin) Rolü:

İzn-i Sultânî, İzn-i Kâdî ve İzn-i Mütevellî	53
---	-----------

The Role of Qadi (Court) in Waqf Transactions: Sultan's Approval, Qadi's Approval, and Trustee's Approval

Hamdi Çilingir

Ruûs Defterlerine Göre Galata Kazası'ndaki Vakıflar (1585-1700)	71
--	-----------

Waqfs in Galata According to Ruûs Books (*Ruûs Defterleri*) (1585-1700)

Sevgi Akkoyun

Vakıf Muhasebe Defterleri Işında Bursa'da Koza ve Pirinç Hanlarının İdari ve Mali Tarihinden Bir Kesit (1574-1835)	99
---	-----------

A Segment of the Administrative and Financial History of the Koza and Pirinç Inns in Bursa Based on the Waqf Accounting Books (1574-1835)

Nazenin S. Güler

Sayda Hz. Ömer Camisi (Cami-i Kebir) Vakfı 1844-1908	125
---	------------

The Waqf of the Great al-Omari Mosque in Sidon (1844-1908)

Kürşat Çelik

Bursa'da Vakıf ve Kamu Eserlerinin Tamirat Masrafları (1852-1853)	143
--	------------

Repair Expenses of Waqf and Public Works in Bursa (1852-1853)

Muhammet Furkan Mestan - Kadir Arslanboğa

Vakıf Kültürü Kapsamında Kültürel Mirasın Korunması ve Yaşatılması	171
---	------------

Protection and Preservation of Cultural Heritage within the Scope of Waqf Culture

Batuhan Mumcu

Ankara Vakıf Eserleri Müzesi, Şeyh Bahşi Mescidi Vaaz Kürsüsü

Mevcut Koruma Durumu ve Önerileri	185
--	------------

Ankara Waqf Museum, Current Conservation Status of the Sheikh Bahşi Masjid Sermon Chair and Recommendations

Cemile Yıldırım Altun - Murat Cura

Vakıf İşlemlerinde Kadının (Mahkemenin) Rolü:

İzn-i Sultânî, İzn-i Kâdî ve İzn-i Mütevellî*

Hamdi Çilingir**

Öz

Bu çalışma, Hanefi vakıf hukuku alanında özellikle Türkçe literatürde müstakil olarak üzerinde neredeyse hiç durulmamış olan vakıf işlemlerinde kadının rolünü incelemektedir. Vakfın yönetiminde ve vakıf işlemlerinin gerçekleştirilmesinde öncelikle mütevellî yetki sahibi olmakla birlikte bazen bu yetkinin kullanımı kadı (hâkim) veya sultan (devlet başkanı) iznine bağlanmış olabilir. Vakıf kiracılarının da mütevellînin iznine bağlı olarak bazı işlemleri gerçekleştirebileceği düşünüldüğünde vakıf işlemlerinin gerçekleştirilmesinde bir otorite paylaşımının olduğu ve genelden özele doğru izn-i sultânî, izn-i kâdî ve izn-i mütevellî gerektiren çeşitli işlemlerden bahsedilebileceği görülmektedir. Bu şemanın oluşması ve farklı otoritelerin vakıf işlemlerine dahil kabul edilmesinin arkasında muhtemelen mümkün olduğu kadar vakfın maslahatını koruma gayesi yatmaktadır. Bu hiyerarşide mütevellînin kadı izni gerektiren işlemleri özellikle dikkat çekmektedir. Bu bağlamda bu araştırma izn-i kâdî gerektiren işlemleri ve kadının otoritesini merkezine almakla beraber genelden özele doğru izn-i sultânî, izn-i kâdî ve izn-i mütevellî kavramlarına da yer vererek vakıftaki otorite paylaşımına dikkat çekmeyi hedeflemektedir.

Anahtar kelimeler: vakıf işlemleri, izn-i kâdî, izn-i mütevellî, izn-i sultânî, otorite paylaşımı, hâkimin yetkisi, devlet yöneticisinin izni

The Role of Qadi (Court) in Waqf Transactions:

Sultan's Approval, Qadi's Approval, and Trustee's Approval

Abstract

This study examines the role of the judge in endowment transactions, a subject that has rarely been explored independently in Islamic waqf law. While having the primary authority in the management of endowments and the execution of endowment transactions, the trustee's utilization of this authority sometimes could be subject to the permission of a judge (qadi) or the ruler (sultan). Considering that endowment tenants can also carry out certain transactions with the permission of the trustee, an authority sharing in the execution of endowment transactions is observed. Various transactions may require the permission of the ruler, judge, and trustee, ranging from the general to the specific. Behind the formation of this scheme and the inclusion of various authorities in endowment transactions, lies the goal of preserving the interests and benefits of the endowment as much as possible. Within this hierarchy, transactions requiring the permission of a judge, especially, draw attention. In this context, while focusing on transactions requiring the permission of a judge, this research aims to highlight the sharing of authority within endowments by also addressing the concepts of the sultan's permission, judge's permission, and trustee's permission, moving from the general to the specific.

Keywords: waqf transactions, trustee, trustee's approval, qadi's approval, sultan's approval, authority sharing

* DOI: 10.16971/vakiflar.1356233

Makalenin Geliş Tarihi / Received Date: Eylül 2023 / September 2023

Makalenin Kabul Tarihi / Accepted Date: Kasım 2024 / November 2024

** Doç. Dr.; Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Temel İslam Bilimleri Bölümü, Sakarya-Türkiye;
e-mail: hamdicilingir@sakarya.edu.tr; ORCID: 0000-0002-6239-0134

Giriş

Bu çalışma, Hanefî vakıf hukuku alanında özellikle Türkçe literatürde neredeyse müstakil olarak üzerinde hiç durulmamış bir meseleyi, yani vakıf işlemlerinde kadının rolünü incelemeyi hedeflemektedir. Bilindiği gibi kadıların asıl görevi insanlar arasında meydana gelen hukuki ihtilafları çözmek ve hukuka aykırı davranışların cezasını hükme bağlamaktır. Ancak İslâm tarihinde kadıların dinî, malî, idarî, eğitim-öğretim vb. kazâî olmayan görevler de tevdi edilmiştir. Bu çerçevede görevinde bir sınırlandırmaya tabi tutulmuşsa kadının davaları hükme bağlamak, hakları sahiplerine iade etmek, yetimler, akıl hastaları ve hacir altına alınanların mallarında tasarrufla bulunmak, vasiyetleri yerine getirmek, velileri bulunmayan yetim kızları evlendirmek, had cezalarını infaz etmek, şehrin asayiş ve emniyetini sağlamak, belediye ile ilgili görevleri ifa etmek, şahitleri ve maiyetinde görev yapan memurları denetlemek gibi görevler yanında vakıflara nezaret etme görevi de vardır (Atar, 2001: 24/68). Hassâf'ın (v. 875) işaret ettiği üzere kadının vakıf malları üzerinde tasarruf yetkisi vardır ve kadı bu hakkını mütevellîye devretse de onu muhasebe hakkı her daim devam etmektedir (Sadrüşşehîd, 1977-1978: 1/284). Kadıların bu görevi literatürde vakıflara nezaret (*en-nazar ale'l-vakf*) veya vakıflara velâyet (*el-vilâye ale'l vakf*) olarak geçmektedir. Bu velâyet hakkına dayalı olarak kadı vakfın mütevellîsi yoksa yönetim hakkını, varsa da denetim hakkını elinde bulundurmaktadır. Dört mezhebin ittifakına göre bir vakfın belirli bir mütevellîsi yoksa yönetim hakkı sahip olduğu umumi velâyete dayalı olarak kadının olmaktadır. Hadislerde geçen "sultan velisi olmayanın velisidir" ilkesine istinaden fakihler "kadı, velisi olmayanın velisidir" prensibini benimsemiş ve özel mütevellîsi olmayan vakıfta yönetim hakkını kadıya vermiştir. Vakfın belirli bir mütevellîsi bulunduğu yine dört mezhebin kabulüne göre kadının vakfın doğrudan yönetiminde bir rolü kalmamakta ama denetim fonksiyonu devam etmektedir. Bu konuda "velâyet-i hâssa velâyet-i âmmeden akvâdir" ilkesi işlemektedir (Cîlân, t.y.: 677-680).

Bu araştırma, kadının vakıflara nezaret yetkisinin nasıl somutlaştığını ve ne tür meselelerde ortaya çıktığını incelemeye çalışmaktadır. Buna göre bu çalışma, vakıfta mütevellînin yokluğunda kadının yönetim hakkına değil; mütevellînin varlığında kadının denetim ve onay mekanizması olarak rolüne odaklanmaktadır. Bu anlamda çalışmanın merkezinde "bir vakıftaki işlemlerin hangilerinde mütevellî kadıdan izin almak zorundadır?" sorusu yatmaktadır. Çalışmanın merkezinde *izn-i kâdî* ve kadının denetimi meselesi olmakla beraber vakıf işlemlerinde bir otorite paylaşımına dikkat çekmek üzere *izn-i sultânî* ve *izn-i mütevellî* gerektiren meseleler de kısaca ele alınacaktır. Böylece çalışma, bir yandan vakfın maslahatını korumaya yönelik olarak teşekkül etmiş vakıf işlemlerinde otorite paylaşımının bir tezahürü olan *izn-i sultânî*, *izn-i kâdî* ve *izn-i mütevellî* şemasına dikkat çekecek diğer yandan bu otorite paylaşımında özellikle *izn-i kâdî*'nin rolünü ayrıntılı bir şekilde ele alacaktır.

Bir vakfın yönetim ve idaresinde, vakfa dair her türlü tasarrufla yetki öncelikle mütevellîninindir. Mütevellî, vakıf işlemlerini idare ve rüyet etmek üzere tayin olunan kişidir (Berki, t.y.: 43). Buna göre mütevellî vakfın işleyişinde birinci derecede sorumlu kişidir. Bu konuda "velâyet-i hâssa velâyet-i âmmeden akvâdir" (Berki, 1979: 24) kuralı işler ve bazı hal ve şartlar dışında genel olarak vakıf adına tasarrufla bulunma yetkisi öncelikle mütevellînin kabul edilir. *Mecelle*'de geçen bu kaidenin şerhinde de değinildiği üzere bu kurala göre vakıf mütevellîsinin velâyeti kadının velâyetinden daha güçlüdür (Berki, 1979: 24). Bundan dolayı bir vakfın mütevellîsi varken mütevellînin salahiyeti dahilindeki işlere kadı karışamaz ve bu hususlarda kadının yalnızca denetim ve nezaret yetkisi vardır (Ömer Hilmi Efendi, 1307: 155). Hatta mütevellînin vakıf işlemlerinde sadece kadıdan değil, ülkenin yönetiminden sorumlu sultandan da öncelikli bir konumu vardır. Ancak mütevellînin bu öncelikli konumu, vakıf işlemlerindeki yetkinin yalnızca kendisine hasredilmiş ve her türlü müdahaleden azade olduğu anlamına gelmez. Nitekim mütevellînin vakıftaki hususi velâyetine mukabil kadı ya da sultan gibi üst otoritelerin de umumi velâyetleri söz konusudur. Elmalılı Hamdi Yazır (v. 1942), vakıf işlemlerinde genel veya özel salahiyet sahibi olanları "memurîn-i evkâf (vakıf memurları)" olarak nitelemekte ve bunlar arasında sultan ile kadıyı da saymaktadır. Bunların vakıftaki salahiyetlerini de şu şekilde izah etmektedir: Vakıf esas itibarıyla *hukûkullâhla* ilgili bir alandır. Bundan ötürü kamu hukukuna dahil kabul edilip kamu maslahatı ile ilişkili olarak değerlendirilmesi gerekir. Bu tür meselelerde ise ümmetin geneli meseleyle ilgili kabul edilir. Buna göre vakıfların denetimi ümmetin geneline ait olması gerekir. Bundan ötürü de vakıf işlemlerinin esas itibarıyla ümmetin genel işlerinden kabul edilerek hilafet ve hükümet makamında bu hususta salahiyet ve velâyetin bulunması gerekir. İşte buna dayalı olarak devlet başkanının (*imâmü'l-müslimîn*) yalnız vakıf lehine kul-

lanılmak üzere vakıflarda bir yetkisi vardır. Ancak devlet başkanının sahip olduğu bu yetkinin kullanımı yalnızca yargı (kazâ) yoluyla mı olur ya da yargıdan ayrı bir yetki kullanım şekli var mıdır? Elmalılı bu tür bir soruya henüz yeterli bir izah getirilmediğini, ancak Tanzimat sonrasında Evkâf Nezâreti'nin kurulması ve Nezâret bünyesindeki müdürlere bazı yetkiler verilmesiyle bu yetkinin yargı dışında bir kullanım şeklinin de ortaya çıktığına değinir. Buna göre velâyet-i âmmenin iki noktadan vakıflarla alakası bulunmuş olur: Birincisi, vakıf davalarının görülmesi, ikincisi de vakıf işlemlerinde rey beyan etme ve denetimdir. Birinci kısım yargı yetkisi, ikinci kısım da bu yargı yetkisinin altına dahil bir kısım olarak kabul edilebilir. Yargı velâyeti devlet başkanından iktibas edilir ve bu anlamda hem devlet başkanı hem de kadı vakıflarda umumi bir velâyete sahiptir. Elmalılı, hem devlet başkanının hem de kadının sahip oldukları bu yetkileri yalnızca vakfın maslahatına uygun olmak şartıyla kullanabileceklerini ve her ikisinin de vakıf işlemlerine fiilen müdahale etmek değil gerektiğinde rey ve görüş bildirmek ve davalara bakmak yetkisine sahip olduğunu ifade eder (Elmalılı, 2021: 148-150).

Vakıfların bir açıdan kişi haklarıyla (*hukûku'l-ibâd*) irtibatlı olarak günümüzdeki şekliyle özel hukuk alanına ait olarak değerlendirilmesi mümkün olmakla beraber Elmalılı'nın işaret ettiği üzere vakfın mülkiyetinin kişiden çıkıp Allah'ın mülkiyetine (genelde kamu mülkiyeti olarak yorumlanır) dahil olduğu ve vakıfların Müslüman toplumunun geneli ile alakadar kabul edildiği düşünüldüğünde vakıfları kamu hukukunun (*hukûllâh*) bir parçası olarak görmek mümkündür (bkz. Elmalılı, 2021: 148-149). Bu bakış açısıyla vakıf müessesesinin aslı kamu hukukunun bir parçası olarak kabul edilebileceği için devlet başkanının ve yargı yetkisini ondan alan kadının vakıflar üzerinde umumi salahiyet ve velâyeti bulunmaktadır. Bu durum, mütevellinin bazı işlemlerine kadı ya da sultanın müdahale edebileceğini veya mütevellinin belli tasarruflarında izn-i kâdîye ya da izn-i sultânîye başvurmak zorunda olduğunu göstermektedir. Burada mütevellinin hangi tasarruflarında izn-i kâdîye veya izn-i sultânîye müracaatının gerekli olduğu sorusu ortaya çıkmaktadır. Bu meseleyle irtibatlı olarak akla gelen bir başka husus da vakıf mutasarrıflarının hangi işlemlerde izn-i mütevellîye başvurmaları gerektiği meselesidir. Bu bağlamda çalışmanın şeması genelden özele doğru izn-i sultânî, izn-i kâdî ve izn-i mütevellî gerektiren meseleler etrafında şekillenecek olsa da bu araştırmada vakıf işlemlerinde izn-i kâdînin rolü odak noktası olacaktır.

Bu mesele hakkında benzer çerçevede sayılabilecek bir-iki Arapça çalışma dışında¹ henüz Türkçe ve İngilizcede yeterli bir literatür olmadığı için bu araştırma zorunlu olarak bir giriş çalışması niteliğinde kabul edilebilir. Bu yüzden çalışmamızda kaynak olarak Haskefi'nin (v. 1677) *Dürri'l-muhtâr* isimli çalışması ile bunun geniş bir şerhi olan İbn Âbidin'in (v. 1836) *Reddü'l-muhtâr ale'd-dürri'l muhtâr* adlı şerhinin "vakıf" bölümü kaynak olarak kullanıldı. Özellikle İbn Âbidin hem Hanefî mezhebinin son klasik temsilcilerinden olması hem de eserinde kullandığı zengin kaynak ve mesele çeşitliliğiyle böyle genel bir taslak çıkarma teşebbüsü için uygun görünmektedir.² İbn Âbidin kendinden önceki Hanefî literatürünü tüketircesine metinler, şerhler, fetva eserleri ve risaleler gibi hayli zengin kaynakları kullanmıştır. Bu çalışma mesele odaklı olarak kaleme alındığından yalnızca Haskefi ve İbn Âbidin'in dili üzerinden meseleler verilmiş ancak söz konusu müelliflerin metin içinde bu meselelere dair atf yaptıkları kaynaklar ayrıca zikredilmemiştir. Konuyla ilgili temel meseleleri bu iki isim üzerinden ele almakla beraber İbn Âbidin'in yaşadığı 19. yüzyılda vakıf hukukuyla ilgili iki önemli eser veren Osmanlı alimleri Ömer Hilmi Efendi (v. 1889) ile Ali Haydar Efendi'nin (v. 1935) ilgili meselelerde kadı otoritesine dair yaklaşımları da bir mukayeseye imkân vermesi açısından çalışmaya dahil edilmiştir. Böylece 19. yüzyılda Şam'da yaşayan İbn Âbidin'in yaklaşımı ile İstanbul'da yaşayan çağdaşları arasında meselelerin nasıl algılandığına dair bir fikir oluşabilecektir. Çalışmanın kaynaklarından da anlaşılacağı üzere mesele Hanefî mezhebi özelinde ele alınıp incelenecektir. Böyle bir çalışmanın ileri aşamasında farklı mezheplerde, belli müellifler özelinde veya tarihsel süreci dikkate alarak farklı kaynaklarla izn-i kâdî meselesi ve onun etrafında izn-i sultânî ile izn-i mütevellî meselesi derinleştirilebilir. Bu konuda yapılacak çalışmalara ihtiyaç bulunduğu izahtan vârestedir.

1. Günümüzde Vakıf İşlemlerinde Hâkim ve Mahkemenin Rolü

- 1 Konu hakkındaki iki eser dikkat çekebilir. Maalesef bütün çabama rağmen bu eserlere ulaşamadım. Bkz. Muhammed el-Hâc Salih Suntal, *Mes'ûliyetü'l-kâdî fi dâbtı siyâgati'l vakf* (Müessesetü's sâ'î li-tatvîri'l evkâf, 2020); Abdullah b. Abdurrahman b. Nasir el-Yemeni, *Tedahhulü'l-kazâ fi tasarrufâti nâziri'l-vakf* (Müessesetü's sâ'î li-tatvîri'l evkâf, 2020).
- 2 İbn Âbidin'in vakıf hukuku alanındaki görüşleri için bkz. Muhammed Daştan, 19. Yüzyıl Vakıf Hukuku: İbn Âbidin Örneği, İstanbul, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2023.

Vakıf İşlemlerinde Kadının (Mahkemenin) Rolü: İzn-i Sultânî, İzn-i Kâdî ve İzn-i Mütevellî

Hanefi vakıf hukukunda vakıf işlemlerinde kadının rolüne bakmadan önce kısaca günümüzde hâkim veya mahkemelerin vakıf işlemlerindeki rolüne bakmak yararlı olabilir. Hem yürürlükteki Türk Medeni Kanunu hem de Vakıflar Kanunu vakıfların çeşitli işlemlerinde mahkemenin devreye girmesine hükmetmektedir. Önce Medeni Kanun sonra da Vakıflar Kanunu'nda vakıf işlemlerinde mahkemeye başvurma aşaması öngörülen meseleler burada ele alınacaktır.

4721 sayılı ve 2001 tarihli Türk Medeni Kanunu'nun vakıflarla ilgili daha ilk maddesinde vakfın kuruluşunda mahkeme kararı zorunlu tutulmuştur. Buna göre vakıf kurma işlemi ya resmi senetle ya da ölüme bağlı tasarrufla beyan edilir ve vakfın tüzel kişilik kazanması, yerleşim yeri mahkemesindeki sicile kayıtlı gerçekleşir (MK., md. 102). Vakfedilen taşınmazın vakıf tüzel kişiliği adına tescil edilmesi için tapu daireesine bildirilmesi de mahkemenin görevidir (MK., md. 105). Bir vakfa karşı ilgililer tarafından haklı gerekçelere dayalı olarak açılacak iptal davaları da doğal olarak mahkemede görülecektir (MK., md. 103). Vakıf senedinde vakfın amacı ile bu amaca özgülünen mal ve hakların yeterince belirlenmesi halinde diğer eksiklikler vakfın tüzel kişilik kazanması için yapılan başvurunun reddini gerektirmemektedir. Bu tür eksikliklerin tamamlanmasını da mahkeme talep eder (MK. md. 107). Vakfedenin mirasçıları ile alacaklılarının vakfın kuruluşuna karşı dava hakları saklıdır (MK., md. 108) ve mahkeme burada devreye girmektedir. Haklı sebeplerin var olması halinde ve vakfın yönetim veya denetim organının talebiyle vakfın örgütünü, yönetimini ve işleyişini mahkemenin değiştirebilme yetkisi vardır (MK., md. 112). Mahkeme gerekli durumlarda vakfın amacını değiştirme yetkisine de sahiptir. Koşulların değişmesi yüzünden vakıf senedinde yazılı amaca bağlı kalınması vakfedenin arzusuna açıkça uymayacak hale gelmişse vakfın yönetim organı veya denetim makamının başvurusuyla mahkeme tarafından vakfın amacı değiştirilebilir. Yine amaca özgülünen mal ve hakların daha yararlı olanla değiştirilmesi veya paraya çevrilmesini haklı kılan sebeplerin bulunması halinde yönetim organı veya denetim makamının başvurusu ile mahkeme gerekli değişikliğe izin verebilir (MK., md. 113). Vakfın faaliyetlerine son verilmesini gerektiren hallerde İçişleri Bakanlığı geçici durdurma kararı verebilirken bu konuda nihai kararı yine mahkeme vermektedir (MK., md. 115). Amacın devam ettirilmesi imkânsız hale geldiğinde ve değiştirilmesine olanak bulunmadığında vakfın kendiliğinden sona erdiği ve mahkeme tarafından sicilden silineceği kabul edilmiştir. Yasak amaç güttüğü veya yasak faaliyetlerde bulunduğu sonradan anlaşılan veya amacı sonradan yasaklanan vakfın amacının değiştirilmesine olanak bulunmazsa yine ilgili vakıf usulüne uygun olarak mahkemece dağıtılır (MK., md. 116).

5737 sayılı ve 2008 tarihli Vakıflar Kanunu'nda da vakıfların belli işlemlerinde mahkeme kararları gerekli kılınmıştır. Buna göre örneğin on yıl süreyle yönetici atanamayan veya yönetimi oluşturulamayan mülhak vakıflar mahkeme kararıyla Vakıflar Genel Müdürlüğü'nce yönetilir ve temsil edilir (VK., md. 7). Aynı maddenin ek fıkrasına göre galle fazlasında hak kazanma da mahkeme kararına bağlıdır (VK., md. 7 ek fıkra). Yeni vakıfların yönetim organlarındaki eksilmelerden ötürü yeni atamaların da mahkeme kararına bağlı olduğu görülmektedir. Maddeye göre yeni vakıfların organlarında ölüm, istifa ya da herhangi bir nedenle eksilme olduğunda vakıf senedindeki hükümlere göre, hüküm bulunmaması halinde vakıf senedinde değişikliğe yetkili organın, bunun bulunmaması halinde ise icraya yetkili organın kararı ve Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün görüşü alınarak mahkemece yenisi seçilmektedir (VK., md. 8). Gerekli hallerde Vakıflar Meclisinin vereceği karar ve denetim makamının başvurusu ile vakıftan alınması gerekli görevlileri de mahkeme görevden almaktadır (VK., md. 10). Mülhak, cemaat, esnaf ve yeni vakıflarda başlangıçta özgülünen mal ve hakların daha hayırlısı ile veya nakitle değiştirilmesi haklı sebeplere binaen vakıf yönetiminin başvurusu ve denetim makamının görüşü alınarak mahkeme tarafından karara bağlanır (VK., md. 12). Sona eren vakıfların borçların tasfiyesinden sonra geriye kalan malvarlığını benzer bir amaca nakletme görevi de mahkemeye ait olarak kabul edilmiştir (VK., md. 27). Yine mülhak vakıfların vakfiyelerinde, intifa hakları hayır şartından fazla olması halinde ilgililer veya vakıf yöneticisinin başvurusu ve Vakıflar Meclisi kararıyla aile vakfına dönüştürülmesi de mahkemenin onayına sunulmak zorundadır (VK., geçici md. 6).

Görüldüğü üzere gerek Medeni Kanun'da gerek Vakıflar Kanunu'ndaki maddelerde vakıfların maslahatını korumak ve birtakım suiistimallerin önüne geçmek üzere mahkemenin (sulh mahkemesi) devreye girmesi öngörülmektedir. Mahkeme onayı haricinde bazı işlemler de Vakıflar Meclisi, Vakıflar Genel Müdürlüğü, ilgili bakanlık ya da nadir de olsa Cumhurbaşkanlığı onayına bağlı kabul edilmiştir. Güncel mevzuattaki mevcut durumu aktardıktan sonra şimdi vakıf işlemlerinde kadının/mahkemenin rolü incelenmeye başlanabilir. Ancak vakıf işlemlerinde vakfın maslahatını koruyabilme adına genel bir otorite

paylaşımına dikkat çekmek ve izn-i kâdîyi bu genel otorite paylaşımının bir parçası olarak ele alabilmek için önce izn-i sultânî gerektiren işlemler kısaca, sonrasında esas konumuz olan izn-i kâdî gerektiren işlemler ayrıntılı bir şekilde, en sonunda da izn-i mütevellî gerektiren işlemler yine kısaca ele alınacaktır.

2. Vakıf İşlemlerinde İzn-i Sultânî ve Devlet Başkanının Rolü

Vakıf işlemlerinde sultanın (devlet başkanının) rolü iki kısım olarak ele alınabilir. Bazen vakıfta herhangi bir işlem için sultanın izni (*izn-i sultânî*) gerekli olabilir ki bu birinci kısımdır. Bu birinci kısma sultanın vakfa dair bazı işlemleri yasaklaması (*nehy-i sultânî*) da dahil edilebilir. Bazen de sultanın vakıftaki genel velâyetine binaen bazı tasarrufları söz konusu olabilir. Vakıflara görevli tayini gibi. Bu da sultanın vakıflarla ilgili rolüne dair ikinci kısmı teşkil eder. İkinci kısma dair bazı örnekler de Haskefî metni ve İbn Âbidin şerhinde geçse de ben burada yalnızca birinci kısma yer verilecektir.

Vakıfta mütevellinin herhangi bir işlemi yapabilmesi için sultan izni gerektiren hususlar kadı izni gerektirenlere göre daha azdır ve bölgesel ya da dönemsel olarak farklılık arz edebilir. Örneğin bölgesel olarak belli bir işlem için Arap coğrafyasında kadı izni aranmazken Mâveraünnehir'de aranabilir. Bu farklılık dönemsel olarak da tezahür edebilir. Dolayısıyla vakıftaki bir işlem için Osmanlı öncesi devletlerde sultan izni gerekmezken Osmanlı'da gerekebilir. Ya da Osmanlı'nın ilk dönemlerinde bu şart aranmazken belli bir dönemden sonra aranabilir. Bazen de ilk dönemlerde kadı iznine bağlanmış olan bir tasarruf sonraki dönemlerde sultan iznine bağlanabilir. Bunun ilk akla gelen örneği istibdâl işlemidir. İstibdâl işlemi ilk dönemlerde genellikle kadı iznine bağlanmıştır. Örneğin Hassâf (v. 875) hayli erken döneme ait *Ahkâmü'l-vakf* isimli eserinde bir şart olarak görüp görmediği belirsiz olsa da istibdâlde kadının rolüne temas etmektedir (Hassâf, t.y.: 22). Klasik dönemde Kâdîhân (v. 1196) da vâkıfın şartlarında bulunmaması halinde istibdâl işlemi için kadı izninin gerekliliğine vurgu yapar (Kâdîhân, 2009: 3/183). Bunun sebebi istibdâl işleminin mütevellinin suiistimaline hayli açık bir konu oluşudur. Bundan dolayı istibdâl işleminde kadı izni şartıyla bu suiistimalin önüne geçilmek istenmiştir. Ancak tarihsel süreç içerisinde kadıların da bu suiistimale dahil olabildiği anlaşılmış ve Osmanlı döneminde istibdâl işlemi için en üst otorite yani sultanın izni de şart koşulmaya başlanmıştır. Haskefî'nin Ebüssuûd Efendi'nin *Marûzât*'ından aktardığına göre 1544-45 (951) yılında istibdâl ile ilgili sultanın bir emri yayınlanmıştır. Bu emre göre istibdâl artık yalnız sultanın izni ile yapılabilecektir (Haskefî, 2003: 6/589).³ Haskefî ve İbn Âbidin vakıf işlemlerinde izn-i sultânînin gerekli olduğu yer olarak yalnızca istibdâl uygulamasına yer vermektedir. Ancak Osmanlı döneminde vakıf meselelerinde izn-i sultânînin arandığı bundan başka örnekler de ortaya koymak mümkündür. Örneğin Haskefî'den yaklaşık iki asır, İbn Âbidin'den ise çeyrek asır sonra 1863 (1280) tarihli bir nizamnâmeyle Osmanlı'da icâreteyn uygulaması izn-i sultânîye bağlanmıştır (*Düstûr*, I. Tertip, II/160-161). Bu çalışmayı Haskefî metni ve İbn Âbidin şerhi ile sınırlı olacağı için izn-i sultânî söz konusu olabilecek diğer uygulamalara temas edilmeyecektir.

Haskefî metni ve İbn Âbidin şerhinde sultanın vakıfta bazı işlemlerin yapılmasını yasakladığına yani nehy-i sultânîye dair meseleler de aktarılır. Örneğin yine *Ma'rûzât*'tan yaptığı bir alıntıda Haskefî şöyle bir örneğe yer vermektedir: Bir vâkıf atama, azil ve diğer tasarrufları evladından mütevellî olanlar lehine şart koşup kadı ile devlet yöneticilerinin vakfa müdahale etmemesini şart olarak ileri sürerse ve müdahale etmeleri durumunda Allah'ın lanetine uğramaları yönünde beddua ederse bu şart geçersiz olur. Vâkıfın bu şartına rağmen kadı ile devlet yöneticilerinin vakfa müdahale yetkisi bulunmaktadır. Haskefî bu konuda bir emr-i şerîf'in varit olduğundan bahseder (Haskefî, 2003: 6/589).⁴ Haskefî yine bir başka yerde *Ma'rûzât*'a atıfla tescil edilmiş ve sübutu hakkındaki deliller ortadan kalkmış vakıfların vâkıfın evladı tarafından iptali talebi söz konusu olduğunda kadıların bu tür davaları dinlemekten men edildiğini belirtmiştir (Haskefî, 2003: 6/599-600).⁵ Haskefî'nin *Ma'rûzât*'tan naklettiği bir başka mesele de borcu olanların mal kaçırmak için yaptığı vakıflarla ilgilidir. Bu nakle göre bir kimsenin borcunu ifadan kaçınmak için evladı lehine bir vakıf kurması geçerli ve bağlayıcı değildir. Ebüssuûd Efendi kadıların bu tür vakıfları tescilden men edildiklerini ifade eder (Haskefî, 2003: 6/603).⁶

3 Ebüssuûd Efendi (2013: 244).

4 Ebüssuûd Efendi (2013: 245).

5 Ebüssuûd Efendi (2013: 243).

6 Ebüssuûd Efendi (2013: 245).

Vakıf İşlemlerinde Kadının (Mahkemenin) Rolü: İzn-i Sultânî, İzn-i Kâdî ve İzn-i Mütevellî

Haskefî ve İbn Âbidin'in emri sultânî ve nehy-i sultânîyi tespit etmek üzere Ebüssuûd Efendi'nin *Ma'rûzât*'ına atf yapması dikkat çekicidir. *Ma'rûzât* metni, Şeyhülislâm Ebüssuûd Efendi tarafından dönemin padişahı Kânûnî Sultan Süleyman'a (v. 1566) arz edilen ve onayı alınan fetvalardan oluşmaktadır. Bu çerçevede metin, Hanefî mezhebi içinde ihtilafı olan meselelerde Ebüssuûd Efendi'nin tercihlerde bulunup padişahın onayına sunarak fetvaları kanun maddesine dönüştürdüğü meselelerden müteşekkildir. Böylece birer yorum veya içtihat olan fıkhi meseleler padişah onayı ile kanunname haline getirilmiştir (Düzenli, "Giriş", 2013: 34). Buna göre *Ma'rûzât* metnindeki "vakıf" bölümünde yer alan meseleler o dönemde izn-i sultânî veya nehy-i sultânînin varit olduğu meselelere işaret etmektedir. *Ma'rûzât* geleneğinin Ebüssuûd Efendi sonrasındaki şeyhülislâmlar tarafından da sürdürüldüğü dikkate alındığında bu metinlerin Osmanlı döneminde vakıf hukukunda sadır olan izn-i sultânî ve nehy-i sultânîyi tespit için önemli kaynaklar oldukları ifade edilebilir. Bu konu müstakil olarak çalışılmaya değerdir.

3. Vakıf İşlemlerinde İzn-i Kâdî ve Mahkemenin Rolü

Vakıflarda sultanla birlikte genel bir velâyete sahip olan diğer yetkili kadıdır. Kadı hukuki uyumsuzlukları ve taraflar arasındaki davaları karara bağlamak üzere sultan (devlet başkanı) tarafından tayin edilen yetkili kişidir. Kadı, sultanın yargı (kazâ) yetkisini temsil ettiği için vakıflar üzerinde genel bir velâyete sahiptir. Vakıf işlemlerinin küçük bir kısmında sultan izni (izn-i sultânî), buna karşın daha büyük bir kısmında kadı izni (izn-i kâdî) arandığı için vakıflarda sultana göre kadının rolünün daha merkezde olduğu söylenebilir. Aşağıda ayrıntılı bir şekilde görüleceği üzere vakfın kuruluşu, vakfın tamiri, istibdâl, vakfı uzun süreli kiraya verme, mütevellî ataması veya azli, vâkıfın şartına muhalefet, vakıf adına borçlanma ve daha birçok vakıf işleminde vakıf maslahatının korunması adına kadı bir emniyet mekanizması olarak devreye girmektedir. Kadının azami önem ve hassasiyet gerektiren vakıf işlemlerinin birçoğunda devreye girdiğini ve bu işlemlerin gerçekleştirilmesinde bir denetim makamı olarak merkezi bir rol oynadığı söylenebilir. Ancak bu işlemlerin neler olduğu, kadının ne zaman ve ne tür işlemlerde devreye girdiği, tarih boyunca bu rolün nasıl bir seyir izlediği, bu rolün bölgesel ve dönemsel serüveni gibi sorular hâlen cevaba muhtaçtır.

Öncelikle burada bahsi geçen kadının kimliği netleştirilmelidir. Kadı denilince akla ilk olarak belli bir kazâ biriminde görev yapan kadı gelir. Vakıf üzerinde velâyet sahibi olan kadı da bu olmalıdır. Oysa ki İbn Nüceym (v. 1563) Bedreddin Simâvî'nin (v. 1420) *Câmiu'l-füsûleyn* adlı eserinden yaptığı bir nakilde vakıflar üzerinde velâyet sahibi olanın her kadı değil baş kadı (kâdilkudât) olduğunu iddia eder. Ancak biraz ileride, her kadının mütevellî atama gibi vakıf üzerinde yetkisinin bulunmadığını, yalnızca atama menşurunda vakıflar üzerinde tasarruf yetkisine sahip olduğuna dair açık yetkilendirme bulunması halinde kadının vakıf üzerinde velâyeti olacağını ifade ederek buna açıklık getirir (Zeynüddin İbn Nüceym, t.y.: 5/252). Böylece öncelikle baş kadı (kâdilkudât), sonra da onun yetki vermesi halinde her bir kazâdaki kadının vakıflar üzerinde velâyet yetkisinin bulunduğu belirtilebilir. Buna göre mütevellî kendi salâhiyeti dahilindeki vakıf işlemlerini herhangi bir izne gerek kalmaksızın kendisi yapar, ancak kendi salâhiyeti dışındaki işlerde yetkili hâkime müracaat etmesi gerekir (Ömer Hilmi Efendi, 1307, 160-161).

İkinci olarak da burada kadının hangi alandaki rolüne odaklanılacağına açıklık getirilmelidir. Elmalılı Hamdi Yazır kadıların vakıftaki yetkilerini ikiye ayırır: Buna göre kadılar birinci olarak vakıf davalarını yargılayıp hükme bağlama, ikinci olarak da vakıf işlemlerinde görüş beyan ederek mütevellîyi yönlendirme yetkilerine sahiptir. Bu bağlamda kadıların cihet tevcihi, şart tayini ve denetim gibi vakıflarda bazı yetkileri vardır (Elmalılı, 2021: 173). Kadıların davaları yargılama hususundaki velâyetleri doğal olarak vakıf davalarında da geçerlidir. Ancak bu konu bu çalışmanın kapsamı dışındadır. Çalışmanın odağındaki konu, Elmalılı'nın bahsettiği kadıların ikinci yetki alanı çerçevesinde şekillenmektedir. Kadının vakıf işlemlerinde görüş beyan etme ve nezaret yetkisi ne tür meselelerde somut halini bulmaktadır? Şimdi belli başlıklar altında bu sorunun cevabı ortaya konulacaktır.

3.a. Vakfın Kuruluşunda Kadının Rolü

Vakfın inşasına dair meselelere yakından bakıldığında kadının daha vakfın kuruluşunda devreye girdiği görülür. Bilindiği gibi Ebû Hanîfe (v. 767) vakfı caiz ya da bir yoruma göre bağlayıcı kabul etmez.⁷ Ebû Hanîfe vakfı yalnızca vasiyet olarak kurulması halinde ya da kadı hükmü verilmesi durumunda bağlayıcı kabul etmektedir (İbn Âbidin, 2003: 6/520). Nitekim Ömer Hilmi Efendi ile Ali Haydar Efendi de vakfın bu iki suretten biriyle bağlayıcı hale geleceğini belirtmektedir (Ömer Hilmi Efendi, 1307, 44-47; Ali Haydar Efendi, 1337, 11). Burada kadı vakfın tesciliyle, vakıf işleminin geri dönülemez bir şekilde bağlayıcılık kazanmasında rol oynamaktadır. Bununla beraber kadının vakfın sıhhatine hükmetmesinin aynı zamanda vakfın bağlayıcılığına da hükmetmesi anlamına gelip gelmediği mezhep içinde tartışılmıştır (İbn Âbidin, 2003: 6/527). Ebû Hanîfe'nin bu görüşü vakfın tescilinin önemli derecede yaygınlaşmasını sağlamıştır. Böylece vakfın tesciliyle Ebû Hanîfe'nin tescilsiz vakfı bağlayıcı saymama görüşüne dayanarak varislerin vakfın iptaline yönelik muhtemel itirazlarının önü kapanmıştır. Nitekim Haskefi, tescil edilmemiş vakfın varisler tarafından satınalma kadının izin verebileceğine işaret eder (Haskefi, 2003: 6/597). Dolayısıyla vakfın kadı tarafından tescili gerek varisler gerek siyasi otorite tarafından vakfın iptaline yönelik teşebbüslerin önünü almıştır.

Vakfın kuruluşunda kadının rol aldığı diğer bir mesele şâyi hisseli bir mülkün vakfıdır. Şâyi hisseli bir mülkün vakfedilmesi meselesi Hanefi mezhebi içinde ihtilafıdır. Ancak diğer mezhep içi ihtilafli meselelerde olduğu gibi şâyi hisseli mülkün vakfı da kadı hükmüyle geçerlilik kazanabilir (İbn Âbidin, 2003: 6/540). Bununla birlikte mukallit seviyesindeki bir hâkimin mezhep içindeki bu ihtilafa dayalı olarak şâyi hisseli bir mülkün vakfını geçerli sayma yanında geçersiz sayma hakkı da bulunmaktadır (Haskefi, 2003: 6/554). Bu görüşlerden birisi ile hüküm verdiğinde ise artık aynı meselede diğer görüşle hüküm veremez (İbn Âbidin, 2003: 6/554). İbn Âbidin'e mukabil Ömer Hilmi Efendi şâyi hisseli malın vakfında kadı iznine yer vermemektedir (Ömer Hilmi Efendi, 1307, 23). Ali Haydar Efendi ise taksimi kabil şâyi hisseli malların vakfının kadı nezdinde tescili ile geçerli olacağını Hanefi mezhebinde ittifakla kabul edildiğine değinerek bu konuda kadının rolüne yer vermektedir (Ali Haydar Efendi, 1337, 178). Yine bir kimsenin sahip olduğu akarın yarısını vakfetmesi durumunda kadı devreye girer ve vâkıf ile vakıf arasında akarı taksim eder. Vâkıf öldüğünde de kadı mülk olan kısmı varislerine verir ve vakfı mülkten ifraz eder (Haskefi, 2003: 6/543).

Kadı, mescit vakfının geçerlilik kazanmasında da devreye girebilmektedir. Vakfın geçerliliğinde teslimi şart koşan görüşe göre mescitte cemaatle namaz kılmak teslim anlamına gelmektedir. Cemaatle namaz kılınmasa bile mütevellî veya kadı ya da kadı naibine teslim ile de mescit vakfı geçerlilik kazanır. Bu şekilde geçerlilik kazanamayacağını söyleyenler de vardır (İbn Âbidin, 2003: 6/546). Ömer Hilmi Efendi ve Ali Haydar Efendi, bu konuda kadının rolüne değinmemekte, yalnızca ayrı yol tahsis ve içinde namaz kılınmakla vakfedilen bir yerin mescid statüsü kazanacağını belirtmektedir (Ömer Hilmi Efendi, 1307, 47-48; Ali Haydar Efendi, 1337, 11).

Para vakıflarının kuruluşunda da mezhep içindeki ihtilafın önüne geçmek için kadının devreye girmesi gerektiği belirtilir. Haskefi (v. 1677), Ebüssuud Efendi'nin (v. 1574) *Ma'rûzât'*ına atıfla para vakıflarının kuruluşunun kadı nezdinde yapılması gerektiğini ifade eder (Haskefi, 2003: 6/555-556).⁸

Hacir altına alınmış sefih bir kişinin vakıf kurup kuramayacağı meselesinde de kadının rol oynadığı görülmektedir. Böyle bir kişinin önce kendisi lehine sonra da kesintisiz bir hayır cihetine olacak şekilde vakfının kadı hükmüyle geçerli kabul edileceği benimsenmiştir (İbn Âbidin, 2003: 6/523-524). İbn Âbidin'in nakline göre Ebû Hanîfe sefihin hacir altına alınmasını caiz kabul etmediği için vakıf işlemini geçerli kabul ederken öğrencileri Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî ve Ebû Yûsuf ise sefihin hacirini caiz görerek vakıf işlemini de bu çerçevede geçerli kabul etmemektedir (İbn Âbidin, 2003: 6/601). Ömer Hilmi Efendi hacir altındaki sefihin hacri ortadan kalkmadıkça vakfının geçerli olmayacağını ifade etmektedir (Ömer Hilmi

7 İbn Âbidin, Ebû Hanîfe'nin öğrencisi Şeybânî'nin *el-Asl* isimli eserinden "Ebû Hanîfe vakıf işlemini caiz görmezdi (*kâne Ebû Hanîfe lâ yücüzü'l vakf*)" şeklinde bir alıntı yapmakta ve bu sözün iki şekilde anlaşıldığını belirtmektedir. Buna göre bazıları Ebû Hanîfe'nin bu sözünün zahirine sarılmış ve onun vakfı caiz (meşru) görmediğini kabul etmiştir. İkinci yoruma göre ise Ebû Hanîfe'ye göre de vakıf işlemi caizdir (meşrudur) ama bağlayıcı değildir. İbn Âbidin, ikinci yorumun daha doğru olduğu kanaatinde (bkz. İbn Âbidin, 2003: 6/520). Ebû Hanîfe'nin görüşünün bir analizi için bkz. Bedir (2014: 144-149).

8 Fetvanın orijinali için bkz. Ebüssuud Efendi (2013: 244).

Vakıf İşlemlerinde Kadının (Mahkemenin) Rolü: İzn-i Sultânî, İzn-i Kâdî ve İzn-i Mütevellî

Efendi, 1307, 18). Ali Haydar Efendi ise hacir altına alınmış sefihin kuracağı vakfın kadı önünde tescili gerçekleşmişse bu işlemin Hanefi mezhebinde ittifakla geçerli olacağını belirtmektedir (Ali Haydar Efendi, 1337, 123).

Rehin malın vakfında da kadının rol oynadığı gözlemlenebilir. Borçlu (rehin veren) rehin malı alacaklısına (rehin alana) teslim ettikten sonra bu malını vakfedebilir. Böyle bir durumda kadı, borçluyu (rehin veren) hali vakti yerinde ise borcunu ödemeye zorlayıp rehin malın vakfının sıhhatine hükmeder; borçlunun (rehin verenin) başka herhangi bir malı yoksa da rehin malın satılıp borcun ödenmesine ve vakfın iptaline karar verir (İbn Âbidin, 2003: 6/601). Ali Haydar Efendi de aynen bu hükmü benimser (Ali Haydar Efendi, 1337, 175). Ömer Hilmi Efendi ise bu konuda kadı iznine yer vermemektedir. Ona göre rehin malın vakfı geçerlidir, rehin veren borcunu ödemediğinde artık rehin mal vakıf sayılır (Ömer Hilmi Efendi, 1307: 21). Görüldüğü üzere vakfın kuruluşuna dair birçok meselede kadı devreye girmektedir. Özetle ifade etmek gerekirse, vakfeden kişinin ehliyetini etkileyen durumlarda ya da vakfedilen malın rehin ya da şâyi hisseli olarak ihtilafa mahal verecek bir statüde olması halinde vakıf işleminin sıhhatini tespit noktasında kadının devreye girmesi gerektiği kabul edilmektedir.

3.b. Mütevellî Atama Konusunda Kadının Rolü

Hanefi mezhebinde vâkıfın tevliyet görevini kendisine şart koşması mezhep içinde icma ile caiz kabul edilmiştir. Yine vakfeden tevliyet görevini herhangi bir kimse lehine şart koşmamışsa Hanefi mezhebinde öne çıkan görüşe göre tevliyet görevi yine öncelikle onun hakkıdır. Mütevellî tayin etme yetkisi vakfeden sonra varsa önce vasisinin, sonra da hâkimin hakkı olarak kabul edilmektedir (Haskefi, 2003: 6/577). Ali Haydar Efendi de bu sıralamayı zikreder (Ali Haydar Efendi, 1337: 509). Ömer Hilmi Efendi de tevliyet görevi herhangi bir kimse lehine şart koşulmamış vakıflarda tevliyet konusunda öncelikle vakfedenin, onun azli veya ölümüyle birlikte de hâkimin yetkili olduğunu beyan etmektedir (Ömer Hilmi Efendi, 1307: 147). Kadının mütevellî atama yetkisinin ancak atama menşurunda vakıfta tasarrufa yetkili olduğuna dair açık bir beyan bulunması halinde var olacağı kabul edilmiştir. Sultanın “Seni kâdî-kudât olarak atadım” demesi de böyle açık bir beyan olarak kabul edilir (İbn Âbidin, 2003: 6/633).

Önce vâkıfın sonra vâkıfın şartına göre atanan mütevellînin ölmesi ve bu mütevellînin de başka bir kimseyi mütevellî olarak vasiyet etmemiş olması durumunda mütevellî atama yetkisi kadının uhdesine geçmektedir (Haskefi, 2003: 636). Ali Haydar Efendi’ye göre hem vakfedenin hem de mütevellînin vasi belirlemeden ölmeleri durumunda mütevellî atama yetkisi kadıya geçmektedir (Ali Haydar Efendi, 1337: 515). Belli durumlarda mevcut mütevellî görevi başka bir kimseye devredilebilir (tevfiz). Ancak bu devir işleminin varsa vâkıfın şartına muhalif olmaması gerekir. Örneğin vakfeden vakfın tevliyet görevini evladından daha akli başında (erşed) olana şart ederse ve bu vasfa sahip evladı ölüm hastalığında bu vasfa sahip olmayan birine vasiyet eder de böylece vakfa hiyaneti ortaya çıkarsa kadı devreye girer ve vakfı yine daha akli başında (erşed) olan evladın uhdesine verir (İbn Âbidin, 2003: 6/640). Vakfın tevliyet görevi önce belirli bir kimseye sonrasında hâkimin uhdesine geçecek şekilde bir şart ileri sürülmüşse ve vakfın mütevellîsi kendisinden sonrası için vakfın tevliyet görevini başka birine devredip ölürse bu durumda şart olarak ileri sürüldüğü üzere tevliyet görevi hâkime geçer mi? Bu sorunun kendisine sorulduğunu aktaran Haskefi, mütevellînin sağlığında bu görev devri işlemini yapması halinde yetkinin doğrudan hâkime geçeceğini, ancak ölüm hastalığında yapması halinde hâkime geçmeyeceğini cevap olarak verdiği beyan eder (Haskefi, 2003: 640-641). Ali Haydar Efendi de aynı hükmü aktarır (Ali Haydar Efendi, 1337: 512-513). Ancak İbn Âbidin ölüm hastalığı ve sıhhat hali arasında böyle bir ayırım yapmadan bu tür durumda mütevellî atama yetkisinin hâkime geçeceğini ifade eder (İbn Âbidin, 2003: 6/640). Öte yandan vâkıfın şartıyla atanan mütevellînin vâkıftan önce ölmesi durumunda tevliyete atama yetkisinin kimin olacağı konusunda ihtilaf vardır. Bir görüşe göre mütevellî atama yetkisi vâkıfın olurken diğer bir görüşe göre ise bu yetki kadının uhdesine geçmektedir. Bazı fetva eserlerinde birinci görüş tercih edilmiştir (İbn Âbidin, 2003: 6/636).

Zürri vakıflarda tevliyet görevi genellikle evlatlardan birine tevdi edilir. Vâkıfın bu konuda herhangi bir şartı varsa mümkün mertebe bu şarta riayet edilir. Eğer vâkıf, tevliyet görevinin evladından birine verilmesini şart koşmuşsa vakfedenin evladının vakfa karşı herhangi bir hiyaneti sabit olmadıkça kadının evlattan başka yabancı birini mütevellî ataması geçerli değildir. Eğer buna rağmen bir atama gerçekleş-

tirirse bu atama geçerli olmaz (İbn Âbidin, 2003: 6/637). Vâkıfın kendi evladı lehine bir şartı yoksa da evlatları veya akrabası arasında tevliyet görevine uygun biri bulunduğu müddetçe kadı yabancı birini bu göreve atamaz. Çünkü vâkıfın evlat veya akrabasının vakfın maslahatını daha iyi gözeteceği kabul edilir (Haskefi, 2003: 6/637-638). Ömer Hilmi Efendi de aynı hükmü benimsemekte ve vakfedenin ehil evladı veya akrabası varken yabancı bir mütevellinin atanmasının geçerli olmayacağını belirtir (Ömer Hilmi Efendi, 1307: 147). Vakfedenin evlat veya akrabası içinde uygun biri bulunamazsa o zaman kadı tevliyet görevini yabancı birine verebilir. Ancak sonradan evlat veya akraba arasında uygun biri ortaya çıkarsa kadı görevi yine onlardan birine vermelidir. Tevliyet konusunda vâkıfın şartı bulunmadığında ve kadı görevi yabancı birine atadığında bu da geçerli kabul edilir (İbn Âbidin, 2003: 6/637-638). Eğer vâkıfın komşuları veya akrabası tevliyet görevini ancak ücret karşılığı üstleniyorsa, buna mukabil yabancı biri ücretsiz bu işi yapmaya adaysa kadının vakıf için maslahata uygun olanı yapma hakkı vardır (İbn Âbidin, 2003: 6/638). Bir vakfın tevliyet görevi herhangi bir kişi lehine şart edildiğinde bu kişinin göreve gelebilmesi için akli melekelerinin tam olarak yerinde olması ve bulûğ çağına ermiş olması gerekir. Tevliyet görevi doğrudan küçük bir çocuk lehine şart koşulmuşsa bu küçük çocuğun ne müstakil olarak ne de başka birisine ortak olarak tevliyet görevini üstlenmesi düşünülemez. Çünkü bir vakfın tevliyet görevi velâyet sahibi olmayı gerektirir, küçük çocuk ise böyle bir velâyete sahip olmadığı gibi bizzat kendisi velâyet altında bulunmaktadır. Bu anlamda mezhep içinde küçüklere tevliyet görevi şartını geçersiz sayanlar vardır. Ancak bir başka görüşe göre küçüklere tevliyet görevi şart koşulabilir, böyle bir durumda küçüğün olgunluk çağına erişmesine kadar kadı ergin birisini müteveli olarak atar. İbn Âbidin kendi döneminde yaygın olan küçüklerin müteveli olarak atanması ve kadının bu atamanın sıhhatine hükmetmesinin yanlış bir uygulama olduğuna dikkat çeker (İbn Âbidin, 2003: 579). Ömer Hilmi Efendi tevliyet görevinin küçük bir çocuk lehine şart koşulması durumunda bu çocuğun ergenlik çağına gelene ve vakıf idaresine ehil olana kadar hâkimin bir başkasını müteveli olarak atayacağını kaydeder (Ömer Hilmi Efendi, 1307: 146). Ali Haydar Efendi'ye göre de bir kimse küçük çocuğuna tevliyet görevini vasiyet etse, tevliyet görevi hemen geçerli olmaz. Hâkim bu durumda evlat içerisinde büyükler varsa onlardan birilerini yoksa da dışarıdan birilerini tevliyet görevine atayabilir (Ali Haydar Efendi, 1337: 508).

Peki müteveli atamalarında kadı ilamına gerek var mıdır? İbn Âbidin kendi zamanında müteveli atamalarında ayrıca kadı ilamına gerek olmadığını düşünmektedir. Onun aktardığına göre aslında *mütekaddimîn Hanefî fakihleri* bir mahallenin sakinlerinin mescit için müteveli atadıklarında bunun geçerli olduğunu ancak bu atamaya dair kadı izni de almalarının daha uygun olacağını düşünmektedir. Ancak *müteahhirîn Hanefî fakihleri* müteveli atamasının kadıya bildirilmemesini daha uygun olduğunu düşünmektedir. *Mütekaddimîn* ile *müteahhirîn* fakihleri arasındaki böyle bir değişimin sebebi, kadıların vakıflara el koymaya yönelik heveslerinin müteahhirîn döneminde fark edilmesi olduğu beyan edilmektedir (İbn Âbidin, 2003: 6/634).

3.c. Mütevellinin Azli Konusunda Kadının Rolü

Normal şartlarda tevliyet görevi uhdesine şart edilmiş bir mütevellinin herhangi bir hukuki sebebe dayanmaksızın azledilmesi mümkün değildir. Vâkıf gibi kadının da buna yetkisi yoktur (Ali Haydar Efendi, 1337, 547-548). Ancak belli durumlarda mütevellinin azledilmesi gerekebilir ve bu konuda kadı devreye girer. Haskefi'nin ifade ettiği üzere vâkıf da dahil olmak üzere müteveli olan birinin vakfa karşı bir hıyanetin ortaya çıkması, görevinden âciz hale gelmesi ya da şarap içmek gibi bir günah işlemesi durumunda zorunlu olarak kadı tarafından azledilmesi gerekir (Haskefi, 2003: 6/578-580). Ömer Hilmi Efendi'nin ifadesine göre müteveli şeri yetkileri dışında bir işleme girişmesi halinde bu vakfa hıyanet sayılır ve bu hıyanetiyle hâkim tarafından azledilmesi gerekir (Ömer Hilmi Efendi, 1307: 157-159). Kadının bu tür fiilleri işleyen bir müteveliyi görevde bırakması uhrevi sorumluluğu gerektirir. İbn Âbidin'in naklettiği bir görüşe göre böyle bir durumda kadının azlin yanı sıra mevcut mütevellinin yanına bir başkasını ortak müteveli olarak atama yetkisi de vardır. Çünkü bu tür durumlarda esas maksadın vakfa zararı önlemek olduğu, mevcut mütevellinin azli yerine yanına birini ortak müteveli olarak atamanın da bu zararı giderebileceği düşünülmektedir. Bu arada kadının müteveli hakkında azil kararını mücerret bir şikayete binaen değil ancak vakfa karşı hıyanetini gösteren bir delile dayalı olarak verebileceği kabul edilmiştir. Hangi durumların vakfa hıyanet anlamına gelip mütevellinin güvenilirliğini yitirmesine sebep olacağı meselesi de ayrı bir meseledir. Örneğin mütevellinin vakfı tamirden imtina etmesi, vakfın tamamını veya bir kısmını satması, vakfın yararını gözetmemesi, vakıf araziyi kendisi için hasat etmesi, vâkıfın

Vakıf İşlemlerinde Kadının (Mahkemenin) Rolü: İzn-i Sultânî, İzn-i Kâdî ve İzn-i Mütevellî

şartına rağmen vakıf kitapları ödünç vermekten kaçınması, vakıf evde emsal ücretle dahi olsa kendisinin oturması gibi haller vakfa hıyanet kabul edilmiştir (İbn Âbidin, 2003: 6/578). Ömer Hilmi Efendi bunlardan sadece bir kısmına yer vermektedir (Ömer Hilmi Efendi, 1307: 157-158). Ali Haydar Efendi ise vakfa hıyanet sayılabilecek hususları daha da ayrıntılı bir şekilde örneklendirmektedir. Ona göre mütevellinin şer’î hukuka aykırılık teşkil eden kasti bir tasarrufu, bilerek ve zaruret bulunmaksızın vakıf akarı emsal ücretten çok düşük ücretle kiraya vermesi, kendi mülkü olmak üzere veya şeri bir sebep bulunmaksızın vakıf malını başkasına satması, vâkıfın şartlarına riayet etmemesi, vakıf gelirini kendi ihtiyaçlarına harcaması, vakıf bostanda ağaçları kesmesi, vakıf akarda emsal ücretle dahi olsa kendisinin oturması, vakıf malının kendi mülkü olduğunu iddia etmesi, vakfın varlığını inkar etmesi, vakıf işlemlerinde ihmalkâr ve gevşek davranması, fık ve sefahate bulanması, kendi malını kimyaya sarf etmesi, vakıf malı ile vakfa gelir temini için miri veya vakıf arazi satın alması, icâreteynli bir yeri ferağ etmesi ya da vakıf arazisinde kendisi için ağaç dikme veya ziraat yapması gibi tasarrufların hepsi mütevellinin azlini gerektirecek şekilde vakfa hıyanet kabul edilmektedir (Ali Haydar Efendi, 1337, 550-555). Burada hıyanetin tecezzi edip etmeyeceği sorusu ortaya çıkabilir. Ancak bir mütevellinin farklı vakıflarda mütevellî olması ve bunlardan birinde herhangi bir hıyanetinin ortaya çıkması halinde Ebüssuûd’un fetvası uyarınca bütün vakıflardaki tevliyet görevlerinden azledilmesi gerektiği kabul edilmiştir (İbn Âbidin, 2003: 6/578-579). Ömer Hilmi Efendi ile Ali Haydar Efendi de aynı kanaati paylaşmaktadır (Ali Haydar Efendi, 1337: 555-556; Ömer Hilmi Efendi, 1307: 158).

Kadının gerekli hallerde mütevelliyi azlederek vakfa müdahale yetkisi aksine bir şart koşulmuş olsa dahi var kabul edilmiştir. Nitekim Haskefi, mütevellinin hukuka aykırı bir fiil işlemesine rağmen sultan ya da kadı tarafından görevden alınamamasına yönelik vâkıf tarafından ileri sürülebilecek bir şartın geçersiz olacağını vurgular (Haskefi, 2003: 6/580). Haskefi’nin verdiği bilgiye göre konu hakkında Ebüssuûd Efendi’nin *Ma’rûzât*’ında bir fetva vardır. Bu fetvada Ebüssuûd Efendi’ye “Eğer vakfeden bir kimse, mütevellinin tayini ve azli ile diğer birtakım tasarrufları evladından mütevellî olanlara şart koşup kadı veya emirlerin vakfa müdahale etmesini yasaklarsa kadı ya da emirlerden birinin bu şarta aykırı olarak vakfa müdahale etmesi halinde Allah’ın lanetine uğramalarını dileyip bunu bir şart olarak ileri sürerse kadı ve emirlerin bu vakfa müdahale yetkisi olur mu?” şeklinde bir soru sorulmuştur. Ebüssuûd Efendi cevabında, 1534 (944) senesi civarında bu tür şartları taşıyan vakfiyelere yönelik bir sultan fermanın yayımlandığını, bu fermana göre ümera tarafından atanan mütevellilerin tayin ve azlinin şer’î hukuka uygun bir şekilde devlete, daha alt rütbedeki mütevellilerin de yine şer’î hukuka uygun bir şekilde kadılara arz edilmesi gerektiğini beyan etmiştir. Söz konusu fermanda kadıların mütevellilerin meşru işlerine, mütevellilerin de kadıların meşru işlerine karışmaması gerektiği vurgulanmıştır (Haskefi, 2003: 6/589-590).⁹ Buna göre bir vâkıf, vakıf mütevellisine dışarıdan bir müdahaleyi yasaklayan bir şart koşarsa, kadı da bu şartın aksine vakıf mütevellisi için dışarıdan bir müfettiş atamak isterse bu atama işlemi geçerli kabul edilir (İbn Âbidin, 2003: 6/588). Ali Haydar Efendi de vâkıf tarafından ileri sürülebilecek böyle bir şartın itibara alınmayacağını kabul etmektedir (Ali Haydar Efendi, 1337: 425).

Kadının mütevelliyi azil yetkisi konusunda vâkıfın atadığı ile kadının atadığı mütevellî arasında bir ayrımın olup olmadığı tartışma konusu olmuştur. Bir görüşe göre vâkıfın şartı ile atanan mütevellinin vakfa karşı herhangi bir hıyaneti olmaksızın kadı tarafından azli meşru değildir. Ancak vâkıfın değil de kadının atadığı mütevelliyi vakfa karşı herhangi bir hıyaneti olmasa da kadı azledebilir. Bununla birlikte İbn Âbidin’in ön plana çıkardığı görüşe göre ister vâkıf ister kadı tarafından atansın bir mütevellinin geçerli bir sebep olmadıkça kadı tarafından azli mümkün değildir (İbn Âbidin: 2003: 6/580-581). Ali Haydar Efendi de bu yaklaşımı benimsemektedir (Ali Haydar Efendi, 1337: 548). Vâkıfın ise kendi atadığı mütevelliyi mutlak manada azil yetkisi varken kadının atadığı mütevelliyi azletme yetkisi bulunmamaktadır (İbn Âbidin, 2003: 6/580). Bir görüşe göre vâkıfın atadığı mütevelliyi kadı onayladıktan sonra artık vâkıfın da bu mütevelliyi azil yetkisi kalmamaktadır (İbn Âbidin: 2003: 6/642). Ali Haydar Efendi’ye göre de kadının atadığı mütevelliyi vâkıfın azil yetkisi bulunmamaktadır (Ali Haydar Efendi, 1337: 548).

Mütevellinin yalnızca kendiliğinden görevden el çekmesiyle azlin gerçekleşmeyeceği kabul edilmiştir. Mütevellî bu kararını kadıya bildirmediği sürece azil gerçekleşmiş sayılmaz. Mütevellî bu kararını kadıya bildirdiğinde kadı onu azledip bir başkasını mütevellî olarak atar. Mütevellî bir başkası lehine görevinden ferağ ederse kadı, lehine ferağ edilen kimsenin ehliyet durumuna göre tevliyet görevini verir. Ancak ken-

9 Fetvanın orijinali için bkz. Ebüssuûd Efendi (2013: 117-120)

disi lehine ferağ edilen kişi tevliyet görevine ehil olsa bile kadının bu görev devrini onaylaması zorunlu değildir. Mütevellinin kadı huzurunda görevinden bir başkası lehine ferağ etmesi ise kendisini azletmesi anlamına gelir. Kadının onayı ile birlikte ferağ, görev devri (tevfiz) değil azil olarak kabul edilir. Kadının onayından önce görevini ferağ yoluyla devreden mütevellinin hakkı düşmüş sayılmaz (İbn Âbidin, 2003: 6/639). Ömer Hilmi Efendi de mütevellinin kendi kendini görevden azledebileceğini ama azlini hâkim veya vakfedene bildirmedikçe görevden azlinin gerçekleşmeyeceğini ifade etmektedir (Ömer Hilmi Efendi, 1307: 160).

3.d. Vakfın Tamirinde Kadının Rolü

Vakıflar ebedi olarak topluma hizmet etmek üzere kuruldukları için gerektiğinde tamir ve bakımlarının yapılması vakıfların sürekliliği açısından çok önemlidir.¹⁰ Bundan dolayı vâkıfın şartında bulunsun ya da bulunmasın vakfın gelirinin harcanmasında tamir her zaman öncelikli kabul edilir. Bir vakfın tamirinden varsa müteveli, yoksa da yerine göre lehtarlar veya kadı sorumlu olur. Kadının tamirden sorumlu hale geldiği durumlardan biri, vakıf bir evin tamire ihtiyaç duyması ve evde ikamet hakkına sahip olan lehtarın (sükna lehtarı) da tamiri gerçekleştirmemesi halinde ortaya çıkmaktadır. Haskefi, vakıf evde ikamet etme hakkına sahip lehtarın tamiri reddetmesi veya fakirliğinden ötürü güç yetirememesi halinde hâkimin evi lehtara veya bir başkasına kiraya vererek ücretiyle tamir ettireceğini belirtir (Haskefi, 2003: 6/569). İbn Âbidin bu meselenin şerhinde aynı işlemi hâkim yanında varsa mütevellinin de yapabileceğine işaret eder (İbn Âbidin, 2003: 6/569). Ömer Hilmi Efendi ise bu işlemin hâkim kararı ve müteveli marifetiyle yapılacağını belirtmektedir (Ömer Hilmi Efendi, 1307: 196-197). Buna göre vakfın tamirinden öncelikle müteveli veya lehtarlar sorumlu iken gerekli hallerde kadı da ya tamiri gerçekleştirmek üzere ya da belli hususlara izin vermek üzere devreye girmektedir.

Hanefi mezhebinde vakıf gelirine hak sahibi olan kimselerin (galle lehtarı) vakıf yerin yalnız gelirinden istifade etmesi gerekirken aynı yerden ikamet etmek (sükna) suretiyle yararlanması caiz kabul edilmez. Ancak vakıf gelirine hak sahibi olan kimselerin bu kurala rağmen yine de ilgili vakıf evden ikamet suretiyle istifade etmesi halinde ayrıca kira ücreti vermesinin gerekmediği kabul edilmiştir. Bununla birlikte evin tamire ihtiyacı olması durumunda vakıf evden ikamet suretiyle istifade eden lehtardan da müteveli tamir için kira ücreti isteyebilir. Eğer lehtarın kendisi aynı zamanda vakfın mütevellisi ise kadı burada devreye girer ve onu tamire zorlar. Müteveli olarak tamirden kaçınırsa kadı bir başkasını müteveli olarak atar (Haskefi, 2003: 6/571). Ali Haydar Efendi de böyle bir durumda kadının başka bir müteveli tayin etmesi ya da vakfı kendi tamir ettirmesi gerektiğini belirtir (Ali Haydar Efendi, 1337: 655-656).

Kural olarak vakıf arazi ve binaların kısa süreliğine kiralınması gerekirken tamir gibi zaruri işler için uzun süreli kiralamaların gerekli olması durumunda hâkimin devreye girmesi istenir (İbn Âbidin, 2003: 6/606). Vakfın zaruri tamiri esnasında müteveli dahil lehtarların vakıf gelirlerinin kesilip kesilmeyeceği de tartışma konusudur. Böyle bir tamir durumunda vakıf geliri kesilen mütevellinin tamirde bilfiil çalışması durumunda ücret alabilip alamayacağı tartışılmıştır. Teorik olarak müteveli vakfın tamirinde işçi olarak çalıştığında hem işçiyi vakıf adına kiralayan hem de kendisi kiralanan konumunda olacağından bu caiz görülmemiştir. Ancak hâkimin hüküm vermesi ile mütevellinin de vakfın tamirinde işçi olarak çalışıp ücretini alabileceği kabul edilmiştir (İbn Âbidin: 2003: 6/563-564). Ali Haydar Efendi, vakfın tamire ihtiyaç duyduğu durumlarda lehtarların da vakıf çalışanlarının da gelirden pay alamayacağını teyit etmektedir (Ali Haydar Efendi, 1337: 661-662).

3.e. Harap Olmuş Vakfın İstibdâlinde Kadının Rolü

Osmanlı döneminde istibdâl 16. yüzyılda izn-i sultânîye bağlanmış olsa da Hanefi literatürde ilk dönemden itibaren genelde kadı izninin gerekliliğine vurgu yapılmıştır.¹¹ Hassâf (v. 875) *Ahkâmü'l-vakf* isimli hayli erken döneme ait eserinde bir şart olarak görüp görmediği belirsiz olsa da istibdâlde kadının rolüne temas etmektedir (Hassâf, t.y.: 22). İstibdâl için farklı müellifler farklı şartlar ileri sürse de genellikle bu işlemin kadı kontrolünde yapılması gerektiği kabul edilmiştir. Bu durum özellikle istibdâle izin veren vâkıfın şartının bulunmadığı hallere özgüdür. Trablûsî'nin (v. 1516) *El-İsâf*'inde istibdâle izin verecek kadının

10 Vakıfların tamiri ile ilgili hukuki ve tarihsel bir analiz için bk. Bursalı (2019).

11 İstibdâl işleminin Memlük ve Osmanlı dönemindeki siyasi, hukuki, tarihsel seyrine dair bir çalışma için bkz. Kahya (2021).

Vakıf İşlemlerinde Kadının (Mahkemenin) Rolü: İzn-i Sultânî, İzn-i Kâdî ve İzn-i Mütevellî

“kâdîl-cenne/cennetlik kadı” olması şart koşulmuştur ki bu ilim ve amel sahibi kadı anlamına gelmektedir. Bu şart, kadınların Müslümanların vakıflarını istibdâl bahanesiyle iptale tevessül etmemeleri için özellikle ileri sürülmüştür (İbn Âbidin, 2003: 6/586).¹² Çünkü tarih boyunca sıkça şikayet edildiği gibi İbn Âbidin de bir takım zalim kadınların istibdâli Müslümanların vakıflarını iptal için bir vesile edindiğini bu konudaki bir nakle yer vererek yazar (İbn Âbidin, 2003: 6/588-589).

İbn Âbidin’in aktardığı üzere bir vakıf harap olup tamiri için herhangi bir geliri bulunmasa ya da kiraya verilerek tamiri mümkün olmasa vakıf enkazının hâkim kararıyla satılması ve bedeliyle yeni bir vakıf malı alınması mümkündür. Bu da mümkün olmazsa söz konusu vakıf enkaz varsa vâkıfın varislerine yoksa fakirlere sarf edilir. İbn Âbidin’e göre buradaki satım görüşü Ebû Yûsuf’a (v. 798), vâkıfın vârislerine veya fakirlere sarfı görüşü de Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî’ye (v. 805) aittir ve bu sıralamaya göre şekillenmiş bu görüş güzel bir mezhep içi telif örneğidir (İbn Âbidin, 2003: 573).

Vakıf bir malın istibdâli gerekli hale gelmişse istibdâlin uygulanabilip uygulanamayacağı duruma göre değişiklik arz eder. Bu durumda istibdâlin vâkıfın şartları arasında var olup olmadığı önem kazanır. Vâkıfın şartları arasında istibdâl varsa kadı iznine gerek kalmaz (Ali Haydar Efendi, 1337: 285). Vâkıfın şartları arasında istibdâle izin veren açık bir şartı bulunmazsa bu istibdâle izin vermediği anlamına gelir. Bu durumda vakıf külliye intifa edilemez ve hiçbir gelir elde edemez veya geliri masraflarına yetmez hale gelirse tercih edilen görüşe göre istibdâl kadının bir maslahat görmesi şartı ve izni ile caizdir (İbn Âbidin, 2003: 6/583-584). Vâkıfın şartı bulunmadan fakirler lehine dahi olsa istibdâle yalnızca kadı yetkilidir (Haskefi, 2003: 6/585). Ömer Hilmi Efendi de benzer şekilde vakfedenin şartları arasında istibdâlin bulunmaması halinde istibdâlin caiz olmayacağını, ancak vakıf akarın artık gelir getirmemesi ya da gelirin vakfın masraflarına yetersiz duruma gelmesi hallerinde vakfedenin aksine bir şartı olsa dahi vakfın maslahatını gözetmek kaydıyla hâkim kararı ve sultan izni ile caiz olacağını belirtmektedir (Ömer Hilmi Efendi, 1307, 198). Ali Haydar Efendi de istibdâlde kadı izni ve sultanın onayının olması gerektiğini kaydetmektedir (Ali Haydar Efendi, 1337: 297).

Harap olup etrafında yerleşimci kalmamış olan vakıf mescitler de Ebû Yusuf’a göre vâkıfın mülkiyetine dönmez. Bu durumda mescit enkazı kadı izniyle satılır ve elde edilen kazanç benzer mescitlere harcanır (İbn Âbidin, 2003: 6/549). Bir mescidin kendi malından yenilenmesi de benzer şekilde kadı izniyle yapılabilir (İbn Âbidin, 2003: 6/546-547).

İstibdâl işleminin sağlıklı bir çerçevede yürütülebilmesi için birçok şart koşulmakla beraber İbn Âbidin’in işaret ettiği üzere bunlar vâkıfın kendisi veya muayyen biri için istibdâli şart koşmaması haline mahsusdur. Eğer vâkıf kendisi lehine istibdâl şartını koşarsa istibdâl için vakfın intifa edilemez hale gelmesi, tamir için gelirin yetersiz olması gibi şartlar yanında kadı izni şartı da söz konusu olmamaktadır (İbn Âbidin, 2003: 6/586).

3.f. Vakfı Kiraya Verme Hususunda Kadının Rolü

Vakıfların kiraya verilmesi öncelikle mütevellilerin sorumluluğundadır. Bundan dolayı lehtarların vakfı kiraya verme hakkı bulunmamaktadır. Kadı da bazı durumlarda vakfı kiraya verme konusunda devreye girebilir. Bundan ötürü Haskefi açıkça vakıf geliri (galle) ve vakıf evde ikamet (sükna) lehtarının kiraya verme yetkisinin bulunmadığını, bu yetkinin mütevellî veya kadıya ait olduğunu ifade eder (Haskefi, 2003: 6/569-570). İbn Âbidin’in yorumlarından anlaşıldığına göre “velâyet-i hâssa velâyet-i âmmeden akvâdir” kaidesine binaen mütevellî varken kadının vakfı kiraya verme yetkisi bulunmamaktadır. Nitekim kadının velâyeti, vâkıfın şartıyla tayin edilen veya lehine vakfın yönetimi vasiyet edilen mütevelliden sonra gelmektedir. Ancak mütevellinin bulunmaması ya da mütevellinin vakfı kiraya vermeyi reddetmesi gibi durumlarda kadı devreye girip vakfı kiraya vermektedir (İbn Âbidin, 2003: 6/570). Ali Haydar Efendi de aynı kaideye atfla mütevellinin bulunması durumunda vakfı kiraya verme yetkisinin kadıya değil mütevellîye ait olduğunu belirtir (Ali Haydar Efendi, 1337: 448).

Kira konusunda vâkıfın şartı varsa ona riayet edilir. Azami kiralama süreleri genelde vakıf binalar için bir yıl, vakıf araziler için ise üç yıldır. Bu durumda mütevellinin bu belirlenen süreleri artırma yetkisi yoktur, uzun süreli kiralama gerekecekse ayrıca kadı iznine müracaat etmesi gerekir. Eğer vâkıf sene konusunda

12 İbn Âbidin’in bu alıntısı için bk. Trablûsî (2015: 108).

bir kayıtlama yapmadıysa bir görüşe göre mütevellinin kadı izni olmadan bir seneden fazla kira süresini artırma yetkisi vardır. İkinci bir görüşe göre ise bu durumda müteveli vakıf binalarda bir sene ile vakıf arazilerde ise üç sene ile kayıtlıdır (Haskefi, 2003: 6/605). Arazilerin üç yıldan fazla kiralınması halinde Belh Meşâyihi bunun caiz olmayacağını, Ebû'l Leys Semerkandî (v. 983) gibi fakihler ise bu tür kiranın iptali için kadıya başvurulması gerektiğini kabul etmiştir (İbn Âbidin, 2003: 6/605). Ali Haydar Efendi, uzun süreli kiralama (icâre'teyn) usulüne pek sıcak bakmamakla birlikte harap olan vakfın gelirinin bulunmaması ya da ücrete mahsuben tamir etmek üzere icâre-i vâhide ile kiracı bulunamaması durumunda vakfın uzun süreli kiraya verilebileceğini ancak kadı izni ve sultan onayının gerekli olduğunu belirtmektedir (Ali Haydar Efendi, 1337: 473-474). Yine vâkıfın vakfiye şartlarında belli bir müddetle kiralamayı şart koşması halinde bile vakfın maslahatı dikkate alınarak hâkim tarafından daha uzun süreli kiralama işleminin yapılabileceğini ifade etmektedir (Ali Haydar Efendi, 1337: 475).

Eğer müteveli vakıf malını emsal ücretinden daha düşük bir ücrete kiralarsa kiracının emsal ücret üzerinden ödeme yapması gerekir. Çünkü mütevellinin kira ücretini emsal ücretten aşağı düşürme veya eksiltme velâyeti yoktur. Kadı bu durumda kiracıdan emsal ücrete göre vakıf yeri tekrar kiralamasını talep eder. Kiracının aynı zamanda eskiden kalmış emsal ücretten eksik ücreti varsa onu da tamamlaması gerekir (Haskefi, 2003: 6/613-614). Ali Haydar Efendi de mütevellinin emsal ücretten fahiş bir şekilde düşük ücretle vakfı kiraya vermesi durumunda kadının devreye girip bu kira işlemini iptal etmesi gerektiğine vurgu yapmaktadır. Hatta mütevellinin bu işlemi bilerek yapması halinde bunun vakfa hıyanet olarak değerlendirileceğini belirtmektedir (Ali Haydar Efendi, 1334: 461-462).

Kiraya verilen vakıf yerin kira ücreti kira süresi içinde ilk baştaki emsal ücretinden daha fazla artarsa bu durumda kiracı ile yeni ücrete göre yeni bir sözleşme yapılması gerekir (Haskefi, 2003: 6/609-610). Kadı bu durumda vakıf yerin kira ücretinin ilk baştaki emsal ücretten ne kadar fazla artmış olduğunu güvenilir iki şahide başvurarak öğrenebilir. Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî'nin görüşüne göre iki şahide, Ebû Yûsuf'un görüşüne göre yalnız bir şahide dayanarak kadı karar verebilir (İbn Âbidin, 2003: 6/609). Ali Haydar Efendi, böyle bir durumda mütevellinin kira akdini feshedebileceğini, kiracının buna direnmesi halinde kadının devreye gireceğini belirtmektedir. Ayrıca fesihden sonra mevcut kiracının yeni ücretle kiraya devam etmeyi istemesi halinde öncelik hakkının bulunduğunu ilave etmektedir. (Ali Haydar Efendi, 1337: 466, 468). Ömer Hilmi Efendi ise bu durumda kiracının emsal ücreti tamamlaması gerektiğini, bundan kaçınması durumunda mütevellinin kira akdini feshedebileceğini ifade etmektedir (Ömer Hilmi Efendi, 1307: 188).

Vâkıfın emsal ücretten düşük ücretle vakıf yeri kiraya vermesi durumunda böyle bir kiralama işlemi geçerli olmamaktadır. Bundan ötürü kadının böyle bir kiralama işlemini bozması gerekir. Eğer vâkıf güvenilir biri olup bu işlemi hata ve benzeri geçerli bir mazerete binaen yapmışsa kadı vakıf yerin vâkıfın elinde kalmasına izin verebilir ve ona daha uygun bir ücretle vakıf yeri kiraya vermesini emreder. Eğer vâkıf güvenilir biri değilse kadı vakfın yönetimini ondan alarak güvenilir birine verir. Aynı şekilde vakfeden kimse vakfı senelerce vakıf malına zarar veren birine kiraya vermişse kadı bu kira akdini iptal eder ve vakfedenin yönetiminden alır (İbn Âbidin, 2003: 6/614). Ömer Hilmi Efendi, mütevellinin vakfı emsal ücretin altında bir ücretle kiraya vermesi durumunda kiracının ücreti emsal ücrete tamamlaması gerektiğini, bundan kaçınması halinde ise mütevellinin kira sözleşmesini feshedip vakfı emsal ücretiyle başka birine kiralayabileceğini belirtmektedir (Ömer Hilmi Efendi, 1307: 188).

Haskefi'nin aktarımına göre bir mütevellinin vakfı kendi oğluna kiralaması Ebû Hanîfe'ye göre caiz iken Ebû Hanîfenin öğrencileri Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî ve Ebû Yûsuf'a göre caiz değildir. Ancak bu görüşler mütevellinin kadıya başvurmaksızın doğrudan yaptığı kiralama işlemi için geçerlidir. Müteveli kadıya müracaat ederek bu işlemi geçerli hale getirebilir (Haskefi, 2003: 6/679-680). İbn Âbidin, bu hükmün müteveli atama yetkisinin önce vâkıfa, sonra vasisine sonra da kadıya ait olduğu kabulüne aykırı düştüğünü ifade eder. Çünkü bu yaklaşıma göre müteveli varken kadının vakıfta söz hakkı yoktur. İbn Âbidin, buna şöyle bir yorum getirerek meseleyi çözüme kavuşturmaya çalışmaktadır: Buna göre mütevellinin tasarrufunun geçerliliği konusunda ihtilaf bulunmayan konularda kadının söz hakkı yoktur. Ama ihtilaf bulunan konularda kadının söz hakkı vardır. Nitekim vakfın tamirinde mütevellinin işçi olarak çalışması durumunda ücret alabilmesi ya da vâkıfın şartının uzun kiralamaya izin vermemesi durumunda uzun kiralama işleminin yapılabilmesi kadı izniyle gerçekleştirilebilmektedir (İbn Âbidin, 2003: 6/680).

**Vakıf İşlemlerinde Kadının (Mahkemenin) Rolü:
İzn-i Sultânî, İzn-i Kâdî ve İzn-i Mütevellî**

Ömer Hilmi Efendi mütevellinin lehine şahitlik edemeyecek kadar yakını olan usul, fûru veya eşine vakfı kiralayamayacağını kaydetmektedir. Ancak mütevellinin hâkim kararıyla ve emsal ücretle vakfı kendisine kiralayabileceğini farklı bir yerde ifade etmektedir (Ömer Hilmi Efendi, 1307: 185-186). Ali Haydar Efendi de benzer şekilde normalde mütevellinin vakfı kendisine emsal ücretle dahi kiralayamayacağını, ancak kadıya müracaatla bu işlemi gerçekleştirebileceğini belirtmektedir. Mütevellî normalde lehine şahitliği kabul edilemeyecek derecede yakın akrabasına da vakfı kiraya verememekle birlikte emsal ücretten fazla bir ücret olması halinde kiraya verebilmektedir (Ali Haydar Efendi, 1337: 477-478).

3.g. Vâkıfın Şartıyla İlgili Meselelerde Kadının Rolü

Bilindiği üzere Hanefî vakıf hukukunda “şart-ı vâkıf nass-ı Şâri gibidir” ilkesi kabul edilmiş ve vâkıfın şartlarına azami ölçüde uyulması gerektiği benimsenmiştir. Ancak belirli durumlarda vakfın maslahatı bulunmak kaydıyla vâkıfın şartlarına muhalefet imkânı kabul edilmiştir. Hanefî mezhebinde vâkıfın şartlarına yedi yerde muhalefet edebileceği benimsenmiştir. İşte vâkıfın şartına muhalefet hallerinde kadının devreye girdiği görülmektedir. Buna göre bir vâkıf, kadının mütevelliyi azledemeyeceğini şart koşsa bile kadı tevliyet görevine ehliyeti bulunmayan bir mütevelliyi azledebilir. Yine bu çerçevede vâkıf, vakfının bir seneden fazla kiraya verilemeyeceğini şart koşsa da gerekli hallerde bu şarta kadı denetiminde muhalefet edilebilir. Örneğin vakfı bir seneliğine kiralamak isteyen bulunmaz ya da uzun süreli kiralama fakirlerin maslahatı adına daha uygun olursa mütevellinin olmasa da kadının vâkıfın şartına muhalefet yetkisi bulunmaktadır (İbn Âbidin, 2003: 6/587). Ömer Hilmi Efendi, vakfın maslahatına olmak ya da zaruret bulunmak kaydıyla bazı durumlarda mütevellinin hâkim kararıyla vakfedenin şartlarına muhalefet edebileceğini belirtmektedir. Buna göre bir vakfın bir seneden fazla kiraya verilemeyeceği şartına rağmen bir seneliğine kiralamak isteyen bulunmaması durumunda hâkim kararıyla mütevellî bu şarta muhalefet edebilir. Bununla birlikte vakfedenin şartına muhalefette vakfın maslahatına aykırılık ve vakfın zararına bir durum olursa bu işlem hâkim onayıyla dahi geçerlilik kazanamaz (Ömer Hilmi Efendi, 1307: 73). Ali Haydar Efendi de vakıf için zaruret ve maslahat bulunan bazı durumlarda mütevellinin vâkıfın şartlarına muhalefet edebileceğini ama bu durumda kadı izninin şart olduğunu kabul etmektedir. Buna göre en fazla bir seneliğine kiraya verilmesi şart koşulan vakıfların talibi bulunmaması halinde daha uzun süreli kiraya verilebilmesi; imam, hatip veya müderris gibi vakıf görevlileri için şart koşulan ücretin yetersiz hale geldiğinde tekrar ayarlanabilmesi; vâkıfın şartına göre yasaklanan istibdâlin vakfın maslahatı bulunması halinde serbest bırakılabilmesi gibi işlemlerde kadı izni ile vâkıfın şartına muhalefet edilebilmektedir. Ali Haydar Efendi bu hususta daha farklı örnekler de zikretmektedir (Ali Haydar Efendi, 1337: 424-429).

Daha önce de ifade edildiği üzere bir devlet başkanı olarak sultan ve onun adli işleri görme konusundaki vekili konumundaki kadının umumi velâyetlerine dayalı olarak vakıflar üzerinde kabul edilmiş bir velâyeti vardır. Bundan ötürü İbn Âbidin’in de vurguladığı üzere vâkıfın, kurduğu vakıfta sultan veya kadının bir yetkisinin bulunmamasını şart koşması halinde bu şart hükümsüz kabul edilmektedir. Buna bağlı olarak kadının böyle bir şarta rağmen vakıf üzerinde velâyet yetkisi varlığını sürdürmektedir. Böyle bir şartın vakfın ve lehtarlarının maslahatına aykırı bir şart olduğu bundan ötürü de kabul edilemeyeceği ifade edilmiştir (İbn Âbidin, 2003: 6/585). Ali Haydar Efendi de böyle bir şartın geçersizliğine vurgu yapmaktadır (Ali Haydar Efendi, 1337: 426).

Aradan uzun zaman geçmesi gibi nedenlerle vâkıfın şartının tespiti konusunda oluşan tereddütleri gidermede de kadının ve kadı divanlarının rol oynadığı görülmektedir. Hanefî mezhebindeki genel kabule göre vakıf şartlarının tespiti konusunda yalnızca işitmeye dayanarak (eş-şehâde bi’t-tesâmu’) bu şartların sabit olduğuna hükmedilemez. Ancak bazı Hanefî fakihleri vakfın aslının veya vakfa dair şartların da bu yolla sabit olabileceğini kabul etmiştir. Kadı sicillerindeki kayıtlara başvurmak da bir tür işitmeye dayalı şahitlik (eş-şehâde bi’t-tesâmu’) olarak kabul edilmiştir. Buna göre zamanın geçmesiyle vâkıfın şartları hakkında tereddüt veya belirsizlikler oluşmuşsa bu şartların tayini için kadı divanlarındaki kayıtlara göre hareket edilip hüküm verilebilir. İbn Âbidin’in yer verdiği bir nakilde bu tür durumlarda önce kadı divanlarına, sonra örfe, en sonunda da şeri kıyasa başvurularak şartlar belirlenmeye çalışılır (İbn Âbidin, 2003: 6/620-622). Ömer Hilmi Efendi, bir vakfın gelirinin sarf edileceği cihet vâkıfın şartı veya kadim teamüle göre tayin edilemediğinde kadının devreye girip vakıf gelirini fakirlere sarf edeceğini beyan etmektedir (Ömer Hilmi Efendi, 1307: 76).

Vâkıfın şartı konusunda kadının devreye girdiği yerlerden biri de vakıfta herhangi bir yeni görev ihdası meselesidir. Haskefi'nin belirttiği üzere kadının vâkıfın şartı olmaksızın vakıfta yeni bir görev ihdası geçerli değildir. Bu şekilde kendisine kadı tarafından vazife verilen bir kimsenin vakıf gelirinden herhangi bir şey alması da meşru kabul edilmemiştir. (Haskefi, 2003: 652). Ömer Hilmi Efendi de böyle bir işlemin geçerli olmadığını ve vâkıfın şartına aykırı bir şekilde ihdas edilen bu tür görev sahiplerine ödeme yapması durumunda mütevellinin tazminle sorumlu olduğunu belirtmektedir (Ömer Hilmi Efendi, 1307, 164). Ancak kadı, vâkıfın şartlarında yer verilen herhangi bir göreve birini atayabilir. Bununla birlikte vâkıf, göreve atama onayını müteveli lehine şart koşmuşsa o zaman kadının bu konuda bir yetkisi bulunmamaktadır. Bazı Hanefi fakihlerine göre vâkıfın şartlarında yer vermediği yeni bir görev ihdasının geçersiz kabul edilmesi zaruret halinin bulunmadığı duruma özgüdür. Ancak bu hususta bir zaruretin bulunması veya maslahatın bunu gerektirmesi durumunda mesele kadıya intikal ettirilerek ihtiyaç tespiti yapılır ve uygun bulunması halinde kadı yeni görev ihdasında bulunabilir. Ayrıca kadı, bu görev için bir emsal ücret tayin eder veya mütevelliyeye bu konuda yetki verir (İbn Âbidin, 2003: 6/652). Ali Haydar Efendi de benzer bir yaklaşıma sahiptir. Ona göre vâkıfın şartlarında bulunmayan bir vazife kadı tarafından dahi ihdas edilemez. Ancak vakıf adına bir zaruret veya maslahatın bulunması bir istisna teşkil eder ve bu durumda yalnız kadı kararı ile böyle bir vazife ihdas edilebilir (Ali Haydar Efendi, 1337: 423).

Kadının müteveli veya vakıf çalışanlarının ücretlerini vâkıfın şartına rağmen ihtiyaç halinde ayarlama yetkisinin bulunduğu anlaşılmaktadır (Haskefi, 2003: 653). Ali Haydar Efendi de bunu kabul etmektedir (Ali Haydar Efendi, 1337: 426-427). Bunun yanında vâkıfın şartı bulunmadığında kadı vakıf çalışanları için emsal ücrete hükmedebilir. İbn Âbidin'in aktardığına göre mütevellinin ücreti için vâkıfın şartı bulunmadığında kadı emsal ücrete hükmeder. Vâkıfın şartı bulunması durumunda ise bu şarta uyulur. Emsal ücretten daha yüksek bir ücret vâkıf tarafından şart koşulmuşsa müteveli bunu alabilir. Eğer vâkıf müteveli için emsal ücretten daha az bir ücreti şart olarak ileri sürmüşse mütevellinin müracaatıyla kadının bunu emsal ücrete tamamlama yetkisi bulunmaktadır (İbn Âbidin, 2003: 6/653). Bu çerçevede vakıf mescitte çalışan imamın veya hatibin vâkıfın şartına göre aldığı ücret yeterli değilse kadının bunu da artırma yetkisi bulunmaktadır (Haskefi, 2003: 6/653). Bu durum yalnız imam için değil, müderris, müezzin veya müteveli gibi diğer vakıf çalışanları için de geçerlidir. Ancak ücretteki bu artış yalnızca kadı tarafından yapılabilir, müteveli tarafından yapılamaz (İbn Âbidin, 2003: 6/653).

3.h. Vakıfla İlgili Çeşitli Meselelerde Kadının Rolü

Bu çalışmada Haskefi metni ile İbn Âbidin'in şerhi üzerinden ve belli başlıklar altında ele almaya çalıştığımız kadının vakıf işlemlerindeki rolü yalnızca buradaki başlıklarla ve meselelerle sınırlı değildir. Çeşitli kaynaklara başvurulduğunda bu rolün daha da geniş olup farklı meseleleri ihtiva ettiği daha net bir şekilde ortaya çıkacaktır. Nitekim bu çalışmada da 19. yüzyıl Osmanlı genel bağlamına dikkat çekmek üzere kullanılan Ali Haydar Efendi ve Ömer Hilmi Efendi'nin eserlerinde burada Haskefi ve İbn Âbidin çerçevesinde bahsi geçmeyen çeşitli meselelerde de kadının rolü görülebilir. Bu çalışmada meselenin genel bir çerçevesini ortaya koyma maksadı güdüldüğü için deyim yerindeyse resmin sadece küçük bir parçasına odaklanıldı. Nitekim çalışmanın temel kaynağı olan Haskefi metni ve İbn Âbidin şerhinde dahi kadının rolünü gösteren ve burada nakledilemeyen az da olsa bazı meseleler var. Bu kısımda yukarıda belli başlıklar altında sistematik olarak ortaya koyulmaya çalışılan temaların herhangi birine dahil edilemeyen birkaç meseleye yer verilecektir.

Mesela vakıflar arasında gelir transferinde de kadı kararının rol oynayacağı görülmektedir. Haskefi'nin belirttiğine göre birbirinden farklı vakıflarda vâkıf ve amaç bir olursa ve bunlardan birinde vakfın lehtarlarının geliri vakfın haraplığından dolayı azalırsa hâkim devreye girerek bir vakfın fazla gelirinden diğer vakfın lehtarlarına gelir transferi yapabilir. Ancak bu vakıfların vakfedenleri veya amaçları farklı ise hâkim böyle bir gelir transferine hükmedemez (Haskefi, 2003: 6/551). İbn Âbidin bu tür vakıf gelirleri arasındaki transfer yetkisinin mütevelliyeye değil yalnızca hâkime ait olduğuna vurgu yapar (İbn Âbidin, 2003: 6/551). Ali Haydar Efendi de benzer bir şekilde vâkıfın ve amacın bir olması halinde, mesela gelir getirici bir vakfın bir okul lehine diğer gelir getirici bir vakfın bu okulun öğretmenleri lehine aynı vâkıf tarafından tahsis edilmesi durumunda bir vakfın geliri azaldığında diğerinden gelir transferi yapılabileceğini kabul etmektedir. Ancak bu gelir transferini müteveli veya nâzırın yapamayacağını, bu yetkinin yalnızca kadıya ait olduğunun altını çizmektedir (Ali Haydar Efendi, 1337: 580-581). Ömer Hilmi Efendi ise böyle bir gelir

Vakıf İşlemlerinde Kadının (Mahkemenin) Rolü: İzn-i Sultânî, İzn-i Kâdî ve İzn-i Mütevellî

transferi işleminin meşru olduğunu belirtmekle birlikte bu işlem için kadı onayının zorunlu olduğunu zikretmemektedir (Ömer Hilmi Efendi, 1307: 168-169).

Bu başlık altında işaret edilebilecek bir başka örnek mescitlerin ihtiyaç halinde genişletilebilmesi durumunda ortaya çıkmaktadır. Mescidin genişletilmesine ihtiyaç duyulduğunda yanında bulunan arazi, bina ya da dükkânın kıymeti ödenerek zorla da olsa mescide ilave edilebileceği kabul edilmektedir (Haskefi, 2003: 6/576-577). İbn Âbidin'in aktardığına göre bazıları bu işlem için kadı iznini şart koşmuştur (İbn Âbidin, 2003: 6/576-577). Ömer Hilmi Efendi, böyle bir durumda mescide ilave edilecek yerin vakfın gelir getirici akarı olması halinde mescide dahil edilebileceğini belirtmekte ancak kadı kararına yer vermemektedir (Ömer Hilmi Efendi, 1307: 85). Ali Haydar Efendi, genişletilerek mescide katılan arazinin vakıf, mülk veya meydanlık olması hallerinin hepsinde kadı izni ile bu genişletme işleminin meşru olabileceğini kabul etmektedir (Ali Haydar Efendi, 1337: 238-239). Bunun dışında mütevellinin vakıf geliri ile herhangi bir mal satın almasında da kadının devreye girdiği görülebilir. İbn Âbidin'in nakline göre mütevellinin vakıf geliriyle herhangi bir mal satın alabilmesi ancak kadı izniyle geçerlidir. Çünkü yalnızca tevliyet görevinin kendisine verilmesiyle mütevellî bu hakkı kazanmış olmaz (İbn Âbidin, 2003: 6/627). Ömer Hilmi Efendi de mütevellinin yalnızca vakıf geliri ile satın almakla o malın vakıf malı sayılmayacağı, satın alınan malın vakıf malı sayılması için hâkim kararının gerekli olduğuna dikkat çeker. Ancak ona göre mütevellinin satın alımı vakıf gelirinden değil de vakıf malından (asl-ı mâl) olursa o zaman hâkim kararına gerek olmaksızın o mal vakıf malı statüsü kazanır (Ömer Hilmi Efendi, 1307: 16). Vakıf için borçlanma¹³ hususunda da kadının rolünün bulunabileceği anlaşılmaktadır. Haskefi'nin nakline göre tamir ya da tohum satın alma gibi vakfın ihtiyaçları için mütevellî borç alabilir. Ancak bunun için iki temel şart vardır ve bunlardan biri kadı iznidir (Haskefi, 2003: 6/657). Ali Haydar Efendi, herhangi bir zaruret bulunmaksızın vakıf için borçlanmanın kadı izni olsa bile meşru olmayacağını belirttikten sonra vâkıfın şartlarında mütevellîye borçlanma konusunda açıkça izin verilmediği müddetçe vakıf adına borçlanmanın yalnızca kadı izni ile mümkün olabileceğini belirtmektedir (Ali Haydar Efendi, 1337: 588-589).

Bir vakıf binanın kiracısı tarafından yıkılıp başka bir fonksiyonda kullanılacak bir binaya çevrilmesi durumunda da kadı kararı devreye girebilir. Bir kimse vakıf bir evi kiralayıp sonrasında burayı bir değirmen ya da fırın gibi bir şeye çevirdiğinde durum kadı kararına bağlı olur. Buna göre kadı durumu inceler, eğer yeni fonksiyonlu bina vakfın cihetine daha yararlıysa kiracıdan kira ücretini alır ve yapıyı bu yeni haliyle bırakır. Kiracının bu fonksiyon değişikliği için ettiği masrafa yönelik bir ödemede bulunmaz. Eğer bu yeni fonksiyonlu yapı vakfın cihetine daha yararlı ve daha gelir getirici değilse kiracı bu yeni fonksiyonlu yapıyı yıkmaya ve eski haline getirmesine kadı tarafından zorlanır (İbn Âbidin, 2003: 6/667).

Aile vakıflarında da kadı birçok meselede devreye girmektedir. Örneğin bir kimse vakıf gelirine hak sahibi olduğuna delil olarak yalnızca mütevellinin yıllarca kendisine gelirden pay vermesini gösteremez, aksine kadı önünde nesebini ispat etmesi gerekir (İbn Âbidin, 2003: 6/662). Eğer "evlâd-ı evlâd" lehine bir vakıfta yıllar sonra erkek çocuklar yanında kız çocuklarının da vakıf lehtarlığına dahil olduğuna kadı tarafından karar verilirse kız çocukları da artık vakıf gelirinden yararlanabilir (Haskefi, 2003: 6/675).

4. Vakıf İşlemlerinde İzn-i Mütevellî ve Mütevellinin Rolü

Görüldüğü üzere vakıftaki işlem ve tasarruflarda öncelikle mütevellî söz sahibi olmakla birlikte bazı işlemleri gerçekleştirebilmek için sultanın (devlet başkanının) veya kadının (mahkemenin) iznine ihtiyaç duyulmaktadır. "Velâyet-i hâssa velâyet-i âmmeden akvâdır" kuralı gereğince özelden genele doğru mütevellinin kadıya, kadının da sultana göre vakıflar üzerinde daha güçlü bir velâyeti vardır. Vakfa yönelik işlem ve tasarruflarda öncelikli yetkiye sahip olan mütevellî olmakla beraber bazı işlemleri vakıf kiracısı ya da mutasarrıfı da yapabilmektedir. İşte bu tür durumlarda kiracı ya da mutasarrıfın vakfa yönelik yapacağı işlemlerin bazısında mütevelliden izin alması gerekmektedir. Burada da devreye izn-i mütevellî girmektedir.

Haskefi'nin belirttiği üzere bir vakıf arsadaki kiracı burada ağaç dikme gibi basit bir işlemi mütevellî izni olmadan gerçekleştirebilirken kuyu kazmak gibi ciddi bir işlemi ancak vakfa zararı bulunmamak ve mütevellî iznine bağlı olmak kaydıyla yapabilir. Mütevellî kuyu kazma işlemi vakfın yararına ise izin ve-

13 Vakıf adına borçlanma ile ilgili olarak bk. Salih Erden, *Osmanlı Vakıf Hukukunda İstidâne ve Tüzel Kişilikle İlişkisi (XVI.-XVIII. Yüzyıllar)*. İstanbul, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2023

rebilir, değilse izin vermeyebilir (Haskefi, 2003: 6/678). İbn Âbidin aktardığı bir nakle dayanarak vakfın maslahatını daha fazla artırabilecek bu tür işlemler için mütevellinin izin verebileceğini belirttiikten sonra bu izin meselesinin “karar hakkı”na (hakk-ı karâr) sahip olmayan kiracıları kapsadığını, kiracının “karar hakkı”na sahip olması halinde ise vakıf mutasarrıfının zımnen izinli kabul edilip kuyu kazma, ağaç dikme ve duvar örme gibi işlemleri mütevelliden izin almadan yapabileceğini belirtmektedir (İbn Âbidin, 2003: 6/678). Haskefi metninden farklı olarak İbn Âbidin kendi döneminde kiracının “karar hakkı” olmadıkça ağaç dikme işlemini dahi mütevellî iznine bağlı olarak yapabildiğini belirtmektedir (İbn Âbidin, 2003: 6/678). İbn Âbidin, vakıf arsa üzerine bina yapma meselesinin farklı veçhelerinin bulunduğunu, mesela mutasarrıfın mütevellî iznini alarak vakıf adına inşa ettiği binanın vakıf olduğunu ancak kendi adına inşa ettiği binanın ise kendisinin mülkü olacağını ifade eder (İbn Âbidin, 2003: 6/679). Mütevellî izni gerektiren bir başka örnek de vakfın tamiridir. İbn Âbidin’in nakline göre vakıf kiracısı, mütevellî izniyle ve vakfa rücu etmek üzere vakıf tamirine yaptığı masrafları vakfa rücu ederek alabilir (İbn Âbidin, 2003: 6/658).

Burada sınırlı örneklerini gösterdiğim üzere vakıf arsa üzerine bina inşası, ağaç dikme veya vakfın tamiri gibi bazı hususlarda kiracı veya mutasarrıf ancak mütevellinin iznine bağlı olarak işlem yapabilmektedir. Bu da vakfın maslahatına yönelik olarak kabul edilen otorite paylaşımında mütevellî izninin de rolü olduğuna işaret etmektedir. Bu başlık da ayrıca bir çalışma konusu olacak niteliktedir.

Sonuç

Bir vakfın yönetimi ve işletilmesinde öncelikle sorumluluk sahibi vakfın mütevellisidir. Vâkıf veya kadı tarafından atanmış olan mütevellî vakfın rutin yönetim ve işletilmesine dair tasarrufları kendi yetkileri çerçevesinde gerçekleştirir. Bu anlamda mütevellî hukuki olarak vakıf üzerinde en güçlü velâyetin sahibidir. Ancak vakıf üzerinde tek velâyet sahibi mütevellî değildir. Velâyetleri daha umumi de olsa kadı (mahkeme) ve sultan (devlet başkanı) gibi otoriteler de vakıf üzerinde bir velâyete sahip kabul edilmiştir. Kadı ve sultan bu velâyetleri kapsamında vakıf mütevellisini denetleme ve gerekli hususlarda görüş bildirme yetkileri bulunmaktadır. Kadının ayrıca doğal olarak vakıf davalarını karara bağlama yetkisi bulunmaktadır. Tarihsel süreç içerisinde bazı şartların gerekli kılması nedeniyle özellikle hassasiyet gerektiren vakıf işlemlerinin bir kısmında mütevellinin müstakil hareket etmesinin önüne geçilmiş ve böylece vakıftaki bazı işlem ve tasarruflar umumi velâyete sahip olan kadı veya sultan gibi otoritelerin onayına tevdi edilmiştir. İşte Hanefî vakıf hukukunda kadı izni ve sultan izni olguları bu çerçevede ortaya çıkmıştır. Vakıflarda bazı işlemlerin kiracı ve mutasarrıflar tarafından yapılabileceği kabul edildiğinde de bir denetim mekanizması olarak mütevellî izni olgusu bunlara eklenmiştir. Böylece bir vakıftaki işlemlerin gerçekleştirilmesinde genelden özele doğru sultan izni (izn-i sultânî), kadı izni (izn-i kâdî) ve mütevellî izni (izn-i mütevellî) şeması teşekkül etmiştir. Bu şemaya yön veren temel de “velâyet-i hâssa velâyet-i âmmeden akvâdir” kaidesine dayanmıştır. Vakıflarda böyle bir şemanın oluşması ve farklı işlemlerde farklı otoritelerin devreye girmesinin en önemli sâiki kanaatimce mümkün mertebe vakfın maslahatını koruma gayesidir. Böylece vakıfta kiracı ve mutasarrıfın bir işleminin denetimi mütevellîye, mütevellinin kadıya, kadının kadına de sultana tevdi edilmiştir. Bu suretle bir denge mekanizması oluşturularak vakfın maslahatı azami ölçüde temin edilmeye çalışılmıştır. Bu maslahatın kapsamında değerlendirilebilecek en önemli husus da vakfa yönelik muhtemel suiistimlerdir. Buna göre kiracının vakıf üzerindeki muhtemel suiistimleri mütevellî ile, mütevellinin kadı ile, kadının ise sultanın otoritesi ile önlenmeye çalışılmıştır. Bu şekilde vakıfta bir otorite paylaşımı sağlanarak farklı otoritelerin devrede olmasıyla vakfın maslahatı her daim mümkün olduğu ölçüde korunabilmiştir. Özellikle vakfın kuruluşu, sonlandırılması, istibdâl, vakıf adına borçlanma, uzun süreli kiralama gibi vakıflarda suiistimallere yol açması pek muhtemel konularda kadı izni veya sultan izni gibi denetim mekanizmalarının devreye girmesiyle mütevellîlerin vakıf maslahatına aykırı işlemlerinin önüne geçilmiştir. Ebedi olarak var olmak üzere kurulan vakıfların sürekliliklerini sağlayabilmelerinin belki de en önemli unsurlarından birinin tarihsel süreç içerisinde oluşan sultan izni (izn-i sultânî), kadı izni (izn-i kâdî) ve mütevellî izni (izn-i mütevellî) mekanizmasının sağlıklı işleyişine bağlı olduğu söylenebilir. Bu mekanizmanın daha iyi anlaşılabilmesi konu hakkında yapılacak daha farklı çalışmalara bağlıdır.

**Vakıf İşlemlerinde Kadının (Mahkemenin) Rolü:
İzn-i Sultânî, İzn-i Kâdî ve İzn-i Mütevellî**

Kaynakça

- Ali Haydar Efendi (1337). *Tertübü's-sünûf fî ahkâmî'l-vukûf*. İstanbul: Şirket-i Mürettebiye Matbaası.
- Atar, Fahrettin (2001). "Kadı". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 24/66-69. Ankara: TDV Yayınları.
- Bedir, Mürteza (2014). *Buhara Hukuk Okulu: Vakıf Hukuku Bağlamında X-XIII. Yüzyıl Orta Asya Hanefî Hukuku Üzerine Bir İnceleme*. İstanbul: İsam Yayınları.
- Berki, Ali Himmet (1979). *Açıklamalı Mecelle: Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye*. İstanbul: Hikmet Yayınları.
- Berki, Ali Himmet (t.y.). *Vakfa Dair Yazılan Eserlerle Vakfiye ve Benzeri Vesikalarda Geçen İstilah ve Tâbirler*. Ankara: Doğu Ltd. Şti. Matbaası.
- Bursalı, Osman Safa (2019). *Ebedi Fakat Tamire Muhtaç: Osmanlı Hukukunda Vakıf Malın Tamiri*. İstanbul, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi.
- Cîlân, Abdülaziz b. Muhammed (t.y.). *El-Vilâye ale'l-vakf ve eseruhâ fi'l muhâfaza aleyhi. Düstûr* (1289), Birinci Tertip, 2/146-169, İstanbul: Matbaa-i Âmire.
- Ebüssuûd Efendi (2013). *Ma'rûzât*. haz. Pehlül Düzenli, İstanbul: Klasik Yayınları.
- Erden, Salih (2023). *Osmanlı Vakıf Hukukunda İstidâne ve Tüzel Kişilikle İlişkisi (XVI.-XVIII. Yüzyıllar)*. İstanbul, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi.
- Haskefi, Alâüddîn Muhammed b. Ali b. Muhammed ed-Dimeşki (2003). *Dürrü'l-muhtâr (Reddü'l muhtâr ile birlikte)*. thk. Adil Ahmed Abdülmevcud ve Ali Muhammed Muavvaz. c. 1-14. Riyad: Dâru Âlemi'l Kütüb
- Hassâf, Ebû Bekir Ahmed b. Amr eş-Şeybânî (t.y.). *Ahkâmü'l-evkâf*. Kahire: Mektebetü's Sekâfeti'd Di-niyye.
- İbn Âbidin, Muhammed Emin (2003). *Reddü'l-muhtâr şerhu dürri'l-muhtâr (Dürrü'l-muhtâr ile birlikte)*. thk. Adil Ahmed Abdülmevcud ve Ali Muhammed Muavvaz. c. 1-14. Riyad: Dâru Âlemi'l Kütüb
- İbn Nuceym, Zeynüddin (t.y.). *el-Bahru'r-râik şerhu kenzi'd-dekâik*. Dârül Kitâbi'l İslâmi.
- Kâdîhân, Ebû'l Mehâsin Fahrüddin Hasan b. Mansûr b. Mahmûd el-Özkendî el-Fergânî (2009). *Fetâvâ Kâdîhân*. Beyrut: Dârü'l Kütübî'l İlmiyye.
- Kâhya, Hatice Kübra (2021). *İstibdâl Uygulamaları Işığında Osmanlı Vakıf Hukukunun Dönüşümü*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi.
- Ömer Hilmi Efendi (1307), *İthâfü'l-ahlâf fî ahkâmî'l-evkâf*, İstanbul: Matbaa-i Âmire.
- Sadrüşşehîd, Ebû Hafs (Ebû Muhammed) Hüsâmüddin es-Sadruşşehîd Ömer b. Abdilaziz b. Ömer b. Mâze el-Buhârî (1977-1978). *Şerhu edebi'l-kâdî*. thk. Muhyi Hilal es-Serhan, Bağdat: ed-Dârü'l-Arabiyye li't-Tibâ.
- Trablûsî, Burhânüddin İbrâhîm b. Mûsâ b. Ebî Bekr b. Alî ed-Dimeşki (2015), *el-İs'âf fî ahkâmî'l-evkâf*. Thk. Salâh Muhammed Ebû'l Hâc, Ürdün: Dârü'l Fârûk.
- Türk Medeni Kanunu (MK), *Resmi Gazete 24607* (8 Aralık 2001), Kanun No. 4721.
- Vakıflar Kanunu (VK), *Resmi Gazete 26800* (20 Şubat 2008), Kanun No. 5737.
- Yazır, Elmalılı M. Hamdi (2021). *Osmanlı Vakıf Hukukuna Giriş: Ahkâm-ı Evkâf*. nşr. Hamdi Çilingir, İstanbul: Vakıfbank Kültür Yayınları.